MIRCEA ELIADE

COSMOLOGIE ȘI ALCHIMIE BABILONIANĂ

MIRCEA ELIADE

COSMOLOGIE ȘI ALCHIMIE BABILONIANĂ

EDIȚIA A II-A

EDITURA MOLDOVA
IAȘI — 1991

Coperta : *Florin Morun*

I.S.B.N. 973-9032-02-8

PREFAȚĂ

Dacă ar fi apărut în altă țară, sau poate chiar la noi, în alte timpuri, cartea aceasta n-ar fi avut nevoie de atîtea lămuriri preliminatorii. Rostul ei ar fi fost de la sine înțeles. Noutatea ei ar fi fost înregistrată, controlată și discutată de competenți. Nu de „specialiști“, ci de „competenți“; adică de oameni care se interesează de asemenea încercări de sinteză și-și pot lua truda să controleze argumentele și documentarea. Ar fi fost, firește, mult mai simplu ca lucrarea de față să apară de-a dreptul într-o limbă străină — așa cum ne propunem s-o facem, cînd ne vor îngădui împrejurările. Dar tipărirea unei cărți științifice depinde foarte puțin de autorul ei. Și pînă să avem posibilitatea să prezentăm rezultatul cercetărilor noastre de istoria științelor orientale într-o limbă străină — așa cum am făcut cu alte lucrări, de istoria religiilor și folclor — ne mulțumim să le publicăm în românește, resemnîndu-ne să comunicăm străinătății numai rezumatele lor (cf. Archeion, *Paris 1935, p. 452—464, despre „Alchimia Asiatică“*, fasc. I).

Dar nu lipsa „specialiștilor“ români în asemenea științe ne silesc să scriem prefața cărții de față. Nu este atît de grav pentru o cultură lipsa unor anumiți specialiști. Este însă îngrijorătoare panica mai mult sau mai puțin mărturisită în fața unor lucruri care ies din preocupările

impuse de o cultură didactică sau un diletantism iresponsabil. O cultură mică — așa cum este cultura românească — încercînd să-și realizeze un destin istoric altul decît culturile mici scandinave, își poate permite luxul de a nu avea specialiști în asiriologie sau indianistică. Ea nu-și poate permite însă luxul de a se dezinteresa automat de orice scriere românească în care se menționează documente și metode care depășesc istoria balcanică și filologia romanică.

Dezinteresare este, de altfel, un termen plin de bunăvoință. Lucrurile sînt uneori mult mai grave. Bunăoară, în cazul cercetărilor noastre de istoria științelor orientale, cam tot ce-am publicat pînă acum a fost considerat drept operă de „erudiție“, cînd o simplă lectură putea convinge pe un om cu mintea bine organizată că este vorba de cu totul altceva: de o nouă metodă în filozofia culturii. A demonstra — cum am încercat noi în Alchimia asiatică, *fascicula I — că alchimia indiană și chineză nu sînt științe empirice, nu sînt pre-chimii, ci tehnici mistice, soterologice — nu înseamnă a face operă de erudiție, ci a aplica o metodă oarecum revoluționară în cercetarea culturilor orientale, metodă care se poate dovedi extrem de fertilă în filozofia culturii. Este drept, caracterul „revoluționar“ al interpretării noastre ne-a silit să păstrăm un bogat parter de note, tocmai pentru a dovedi pînă la saturație validitatea afirmațiilor pe care le făceam. A judeca însă o carte după aspectul ei grafic, a crede că un număr strict de note înseamnă „cultură“, iar un număr mai mare de note devin „erudiție“, a trece cu vederea conținutul cărții sau a refuza să judeci validitatea unei anumite afirmații pentru că se referă la realități nefamiliare — atitudinea aceasta ni se pare sterilă și primejdioasă unei culturi. Nu poți cere cititorului nici să te creadă pe cuvînt, nici să te verifice într-un domeniu în*

care el nu e competent. Îi poți cere însă efortul minim de a lua în considerație argumentarea pe care o aduci, de a urmări, adică, validitatea judecății tale. Nu e nevoie să fii un „specialist" în culturile arctice ca să judeci concluziile unei cărți despre Laponi, căci aceste concluzii sînt derivate dintr-un anumit număr de documente, pe care autorul ți le pune sub ochi, și judecata *pe care el o face o poți verifica și singur.*

Evident, autorul îți poate cita anumite documente care convin tezei sale și poate trece cu vederea altele, care îl infirmă. Nu ți se cere, însă, cînd nu ești competent, să-ți dai părerea asupra problemei *generale, ci numai să gîndești asupra* soluției *autorului a cărui carte ai citit-o. Este lesne pentru un om cu mintea bine organizată să judece metoda și stringența de care dă dovadă un autor, chiar dacă acesta scrie asupra unui subiect nefamiliar...*

Primele rezultate ale cercetărilor noastre asupra originilor științelor au fost primite nu numai cu neîncredere, dar și cu o anumită ciudă, mai ales în cercurile care discută cu mai multă pasiune destinele culturii românești. Una din obiecțiile — mai mult șoptite, decît răspicat mărturisite — care au întîmpinat prima fasciculă din Alchimia Asiatică, *a fost lipsa ei de interes pentru cultura românească. O critică similară ni s-a făcut și cu prilejul altor cărți ale noastre. Bunăoară, cînd a apărut* Yoga, Essai sur les origines de la mystique indienne *(Paris-București, 1936), ceea ce au remarcat — fără îndoială, înainte de a o fi citit — cîțiva publiciști naționaliști, a fost inaderența ei la cultura românească. Dacă am fi convinși că un asemenea criteriu de judecată este unanim împărtășit, am fi renunțat să scriem rîndurile de față. Am fi așteptat cu liniște trecerea anilor și judecata de mai tîrziu. Dar nu avem nici un motiv să credem că opiniile șoptite și criticile am-*

bigue care privesc anumite publicații de-ale noastre, în special Yoga, *reprezintă într-adevăr punctul de vedere al acelora pentru care problema destinului culturii românești este o nobilă pasiune. Cum le-am putea justifica, altminteri, logica? Pentru că, ceea ce caracterizează problematica actuală a culturii românești este* autohtonia, *adică rezistența elementelor etnice împotriva formelor de cultură străină. Cum am arătat în altă parte („Introducerea“ la* Scrieri literare, morale și politice *de B. P. Hașdeu) asemenea fenomene de rezistență și chiar insurecție a spiritualității autohtone împotriva formelor unificatoare venite din afară, se întîlnesc destul de des în istorie. Chiar în tînăra noastră cultură modernă, formula lui Lucian Blaga — „revolta fondului autohton“ — a fost pusă întîi în circulație, pe la 1860, de către Hașdeu, cu al său studiu* Perit-au Dacii ?, *deși la întrebarea aceasta n-a răspuns definitiv decît Pârvan, șaizeci de ani în urmă. Ori, unul din rezultatele precise la care ajungem în* Yoga *este tocmai această rezistență a fondului autohton, pre-arian, și surparea lentă a formelor spirituale impuse de către năvălitorii indo-europeni.*

Cu alte cuvinte, verificăm în cultura indiană ceea ce Hașdeu a încercat să demonstreze, cu privire la istoria și cultura românească, în studiul său Perit-au Dacii ? *Evident, noi n-am urmărit demontrarea acestei teze, nici măcar n-am fost conștienți de prezența ei în timp ce meditam asupra problemelor misticii indiene. Cu atît mai prețioasă ni se pare, deci, această verificare. Ea dovedește, în orice caz, organica apartenență a autorului la momentul spiritual românesc contemporan. Pentru că, inutil să adăogăm, nu materialul cu care este ilustrată o teorie ne indică structura ei intimă — ci metoda, orientarea spirituală de care dă dovadă autorul. Durkheim a clădit o*

teorie specifică spiritualității franceze din secolul XX, pe documente australiene. Și, pentru a ne înălța pe un nivel într-adevăr european, fazele culturii germane și engleze sînt caracterizate prin felul în care asimilează, judecă sau respinge cultura greco-latină și spiritualitatea iudaică a Vechiului Testament. Un fenomen atît de germanic, ca reforma lui Luther, se precizează în istorie tocmai printr-o nouă interpretare a Testamentului iudaic; așadar, plecînd de la un mesaj și de la o tradiție nu numai extragermanică, dar și extra-europeană.

Faptul că nimeni, după cîte știm, n-a remarcat „actualitatea" cărții noastre Yoga, *integrarea ei în momentul spiritual românesc de astăzi — ni se pare îngrijorător. Ne este teamă că destinele culturii românești sînt judecate de prea mulți conformiști, și de prea puțini creatori și organizatori de cultură. Și dacă am deschis o atît de lungă paranteză, privind o carte mai veche a noastră, am făcut-o pentru exemplul precis pe care ni-l pune la îndemînă, în dezbaterea problemei care ne interesează. Conformismul sau non-conformismul unui om nu se poate verifica în fața unor realități familiare, asupra cărora s-au emis de mult opinii și judecăți — ci cu prilejul unei forme noi de sensibilitate și gîndire. Numai cel care știe să pătrundă semnificația unui fenomen trecînd dincolo de aspecte și de automatisme, lucrează efectiv la creșterea unei culturi. Toți ceilalți, masa compactă a conformiștilor, în orice tabără ideologică s-ar afla, nu fac decît să prelungească tirania formelor moarte...*

Într-adevăr, confuziile pe care le crează conformiștii în cultura românească pot fi, în momentul de față, mai grave ca altădată. Astăzi, cînd istorismul este depășit, și în cultura europeană încep să-și recaptete prestigiul formele de sensibilitate pre-alfabetică, și să se înțeleagă așa

cum trebuie gîndirea simbolică — cultura românească poate să-şi valorifice zone rămase pînă acum inerte şi obscure. Ni se pare, de aceea, de-a dreptul îngrijorător faptul că nu acordăm importanța cuvenită tocmai acelor ştiințe care ne aşează pe picior de egalitate cu marile culturi europene. Poporul român, care nu a avut un Ev Mediu glorios (în sens occidental), şi nici Renaştere, şi deci n-a participat la istoria şi la crearea culturii europene — are o preistorie şi o protoistorie de egală valoare cu a oricărei nații europene importante, şi are un folclor incontestabil superior tuturora. Astăzi, ştiința românească întîlneşte prilejul unic de a valorifica spiritualitatea şi istoria secretă a neamului nostru. Pentru că, după cum spuneam, istorismul a apus pretutindeni. Se pune preț pe preistorie şi extra-istorie ; sînt cercetate şi promovate formele colective ale vieții, simbolurile, tradițiile orale, etc. Ori, în acest domeniu, poporul nostru este bogat.

Conformiştii, însă, nu sînt noua orientare spirituală. Nu înțeleg că, în cîteva zeci de ani, o monografie istorică va fi mult mai puțin interesantă decît o pagină de exegeză simbolică sau interpretare folcloristică.

Cartea de față reia, în capitolul ultim, problema originii şi funcției alchimiei, pe care am dezbătut-o în Alchimia Asiatică. Pe de altă parte, se deschid aici mai multe probleme, care nu-şi pot găsi, fireşte, un răspuns îndestulător într-o sută de pagini. Cartea a fost gîndită şi scrisă ca un capitol preliminar dintr-o operă mai întinsă, privind evoluția mentală a omenirii. Două lucrări de apropiată apariție — La Mondragore şi Legenda Meşterului Manole — vor contribui, nădăjduim, la lămurirea acestor probleme, pe care le vom dezbate pe larg într-o carte de mari proporții : Symbole, Mythe, Culture. De pe acum, însă, cititorul atent poate întrevedea noutatea metodei noastre şi revoluția pe care e chemată s-o introducă ea în înțelegerea

evoluției mentale omenești. S-a observat, desigur, că marile descoperiri — metalurgia, agricultura, calendarul, „legea“, etc. — au modificat simțitor condiția umană. Nu s-a înțeles, însă, dinamica intimă a acestei modificări și implicațiile sale cosmice. Într-adevăr, prin fiecare nouă descoperire fundamentală, omul nu-și lărgește numai sfera cunoașterii empirice și-și reîmprospătează mijloacele de trai — ci descoperă un nou nivel cosmic, experimentează un alt ordin al realității. Nu descoperirea metalelor, ca atare, este faptul care a provocat saltul mental — ci „prezența“ metalelor, prin care omul descoperă un alt nivel cosmic, adică ia contact cu realități necunoscute sau rămase nesemnificative pînă atunci. Cu alte cuvinte, metalurgia — ca și agricultura, etc. — provoacă sinteze mentale care modifică radical condiția umană, modificîndu-i imaginea sa despre Cosmos. Sintezele acestea mentale, depășite sau adulterate de descoperirile ulterioare, sînt adevărații factori ai evoluției psihice și spirituale omenești. Și lucrul e cu atît mai important de subliniat cu cît știința modernă a neglijat cu desăvîrșire semnificația cosmologică și valoarea de experiență a acestor descoperiri. Nu e vorba numai de un nou instrument în lupta pentru existență (metalul, agricultura, etc.) — ci de revelarea unui alt Cosmos, ale cărui niveluri și ritmuri erau pînă atunci inaccesibile omului. „Revelația“ aceasta trebuie înțeleasă în sensul etimologic al cuvîntului. Omului i se „deschide“ un nou nivel cosmic, în care el pătrunde în mod conștient experimental. Prin „prezența“ metalelor alături de om, bunăoară, omul descoperă mijlocul magic de a stabili corespondențe cu „cerurile metalice“ sau cu „matricea pămîntului“, în care au „crescut“ minereurile. Simpla intervenție a metalului în experiența umană îi modifică radical structura modificîndu-i întreaga sa sinteză mentală privitoare la Cosmos.

Am revenit de cîteva ori în cartea de față asupra acestei metode pe care, după știința noastră, n-a mai folosit-o nimeni. Rezultatele ei se prevăd de pe acum incalculabile. Trebuie să precizăm însă că cele scrise mai sus nu sînt decît noțiuni fugare asupra instrumentelor de lucru pe care încercăm să le aplicăm în cercetarea originilor culturilor și științelor. În cartea de față, ca și în alte lucrări publicate sau de apropiată apariție, am întîlnit necontenit eterna pasiune a sufletului omenesc : unificarea Realului despicat prin Creație. Nădăjduim că am izbutit să aruncăm o lumină mai clară asupra acestui gest spiritual atît de obscur, care precede orice simbol, orice mit, orice cultură. Dacă am stăruit prea mult pe alocuri asupra unor concepții sau simboluri care nu par, la prima vedere, într-o organică legătură cu subiectul nostru — am făcut-o tocmai pentru a introduce pe cititor în adevăratul climat spiritual care a dat naștere atît cosmologiilor asiatice cît și alchimiei orientale.

Este o bucurie pentru noi că putem mulțumi și aici profesorului Nae Ionescu, care ne-a urmărit întotdeauna cercetările cu viu interes si nu s-a intimidat de non-conformismul lor. De asemenea, trebuie să mulțumim prietenilor Vladimir și Constantin Donescu, prin înțelegerea cărora a putut apare carte de față. *Amintim încă odată cititorilor că, din lipsa semnelor diacritice, ortografia numelor orientale este aproximativă.*

MIRCEA ELIADE

Cosmos şi Magie

METODE

Istoricii ştiinţei, cînd au încercat să ordoneze şi să evalueze documentele babiloniene şi asiriene referitoare la „ştiinţele naturii“ — au făcut aceeaşi greşeală de metodă de care ne-am ocupat în prima fascicolă a **Alchimiei Asiatice.** Şi anume, ei au căutat să pună în cît mai mare lumină frînturile de „adevăr ştiinţific“ care ne întîmpină pe ici pe colo în textele asiro-babiloniene — acordînd acestor sporadice observaţii empirice, acestor tehnici metalurgice sau ceramice, o importanţă pe care ele n-au avut-o niciodată în cadrele civilizaţiei mesopotamiene. Este drept că acei dintre istoricii ştiinţei care s-au ocupat de textele asiro-babiloniene au menţionat totodată şi concepţiile magico-religioase care se află în spatele tehnicilor empirice şi a unor „adevăruri ştiinţifice“. Cei mai mulţi dintre aceşti cercetători însă au ţinut să sublinieze că asemenea concepţii magico-religioase aparţin unei faze înapoiate din evoluţia mentală a omenirii, că ele sînt rămăşiţe dintr-un corp monstruos de superstiţii, pe care aurora ştiinţei greceşti îl va alunga

pentru totdeauna din gîndirea mediteraneană. Se întîmplă astfel o răsturnare a „punctului de vedere" prin care trebuiesc judecate aceste documente mesopotamiene, similară aceleia pe care am întîlnit-o ocupîndu-ne de literatura alchimică chineză şi indiană. Accentul căzînd pe „adevărul ştiinţific", pe „observaţia exactă" şi „experimentul riguros" — numai acele texte care dovedesc asemenea calităţi se bucură de atenţia istoricului ştiinţei : sau, în orice caz, numai ele trec pe primul plan. Dar **această** înţelegere a „ştiinţei naturii" este o cucerire recentă a spiritului omenesc. Ea nu este nici absolută, nici universală. Voim să spunem că au existat şi altfel de „ştiinţe ale naturii" care nu s-au întemeiat pe criteriul cantităţii şi al măsurătorii. În cadrul multor culturi istorice s-a elaborat o „ştiinţă a naturii" care nu are decît incidentale întîlniri cu conceptele ştiinţei europene.

Dacă pornim de la premiza că întregul corp de valori acordate naturii de către culturile extra-europene sînt „superstiţii", şi ne interesăm cu precădere de acele fragmente care coincid întîmplător cu seria adevărurilor noastre ştiinţifice, (adică justificate experimental) — facem o gravă greşeală de optică istorică. Întocmai după cum un istoric al plasticii, uitînd că perspectiva este o descoperire a Renaşterii, s-ar apuca să cerceteze şi să **evalueze** pictura medievală sau asiatică prin acest criteriu al perspectivei, apreciind deci o lucrare fără nici o valoare artistică în care se presimte perspectiva, şi ignorînd lucrări excepţionale pe motivul că au o viziune falsă a spaţiului. O asemena greşeală de metodă s-a făcut dealtfel, după cum am arătat în **Alchimia Asiatică,** (fascicula I, Bucureşti 1935) în

documentul alchimiei indiene şi chineze. Pentru că anumite texte tardive dovedeau virtuţi „ştiinţifice“ — adică, menţionau experienţe precise şi un perfect spirit de observaţie — ele au fost considerate ca o glorie a Indiei sau Chinei. De fapt, asemenea documente dovedeau cel mult că funcţia fundamentală primordială, a alchimiei — ştiinţă cosmologică şi soteriologică — începuse a se altera, devenind pe nesimţite o ştiinţă empirică, de laborator. Una din concluziile cele mai semnificative ale cercetării noastre este, dealtfel, tocmai această **descompunere** a vechilor „ştiinţe ale naturii“ — care erau, în acelaşi timp, tehnici soteriologice şi ştiinţe cosmologice — şi transformarea lor în tehnici empirice. Cînd **sensul tradiţional** al unei ştiinţe sau tehnici se pierde, omul dă altă întrebuinţare şi alte valori materialului acestei ştiinţe. Există o lege a **conservării materialului** care nu e decît corolarul legii **degradării sensului,** înţelegînd prin aceasta orice alterare, orice **pierdere** sau **uitare a unei semnificaţii originare.** Legea aceasta, care se verifică mai ales în folclor — unde anumite gesturi şi formule orale se conservă şi după ce funcţia lor primordială şi înţelesul originar s-au pierdut — va forma obiectul unui studiu special, în care ne vom strădui să demonstrăm **legea descompunerii fantasticului.** Vom încerca să dovedim că istoria vieţii mentale a omenirii, departe de a însemna o necontenită evoluţie, e străbătută şi de un ritm al degradării şi al morţii intuiţiilor fundamentale ; şi că această descompunere lentă a unor sinteze mentale întru nimic inferioare sintezelor care au urmat, poate fi reconstituită în etapele ei mai importante.

Consideraţiile de mai sus nu sînt fără directă legătură cu subiectul nostru. Punînd la îndoială validitatea metodei folosită de istoricii ştiinţei în cercetarea documentelor asiatice — noi nu infirmăm dreptul acestor istorici de a se ocupa de asemenea documente. Le cerem, însă, să caute un criteriu obiectiv în cercetarea lor. După cum pictura universală nu poate fi judecată prin legile picturii moderne (care implică perspectiva), tot aşa „ştiinţele naturii" nu pot fi judecate prin legile ştiinţei europene. A continua pe o astfel de cale, înseamnă a accepta riscurile unui criteriu subiectiv ; căci ce este altceva criteriul pe care îl aplică istoricii ştiinţei în judecarea documentelor extra-europene, decît proiectarea unui fel de a vedea lumea (cantitativ, măsurabil) drept lege universală ? Este drept că ideea de „lege ştiinţifică" este un bun cîştigat şi că istoria eforturilor moderne către cunoaşterea ştiinţifică trebuie scrisă pe temeiul acestei idei. Dar nu putem aplica aceiaşi măsură şi în alte culturi, unde preocuparea de cunoaştere ştiinţifică a fost minimă sau în orice caz, ea a apărut **după** ce vechile concepţii cosmologice şi magice se degradaseră. Ca să luăm o pildă chiar din zona pe care ne propunem s-o străbatem în paginile ce urmează — este cu desăvîrşire neştiinţific să considerăm anumite „descoperiri" empirice babiloniene ca o dovadă a inteligenţei acestui popor, şi să aruncăm restul concepţiilor lor asupra naturii în grămada dispreţuită a „superstiţiilor" sau „absurdităţilor magice". O asemenea evaluare a materialului este, în orice caz, lipsită de obiectivitate. Ori, pentru a înţelege spiritul unor cul-

turi atît de diverse de a noastră, ni se cer în primul rînd criterii obiective de cercetare şi evaluare.

Ni se poate răspunde că istoricul ştiinţei nu e dator să ţină seama decît de acele documente în care se întrezăreşte sau chiar se realizează fragmentar aurora ştiinţei greceşti, adică fundamentul cunoaşterii **ştiinţifice.** O asemenea observaţie, dacă ar fi întemeiată, ar infirma chiar validitatea disciplinei istoriei ştiinţei în domeniile extra-europene. Întocmai după cum n-ar avea nici o valoare obiectivă o istorie a ştiinţei europene — scrisă de un asiatic — în care nu s-ar ţine seama decît de acei savanţi care dovedesc în acelaşi timp şi o serioasă viaţă socială ascetică şi morală, fundamentul **sine qua non** al adevăratei cunoaşteri, din punctul de vedere oriental. Din nefericire, întîmpinarea de mai sus nu e justificată. Pentru că în culturile extra-europene pot fi descifrate destule „ştiinţe ale naturii" care, deşi fundamental deosebite de concepţiile noastre moderne, au totuşi legile lor de creştere, criteriile lor de validitate, etc. Istoricul ştiinţei trebuie să le cerceteze şi să le înţeleagă — bineînţeles, cu alte criterii decît cele de astăzi — tot aşa după cum istoricul artelor cercetează şi înţelege operele artistice create în afară de legile sculpturii greceşti sau ale perspectivei Renaşterii.

OMOLOGIE

Ocupîndu-ne de „ştiinţele naturii" aşa cum au fost elaborate de către vechile culturi mesopotamiene, riscăm să nu înţelegem nimic dacă nu avem pururea prezentă în minte concepţia lor despre Lume, cosmologia lor.

Inutil să adăugăm că această cosmologie — deşi extrem de precisă şi de coerentă — nu este exprimată numai prin **texte** sau prin numere. Documentele culturilor mesopotamiene, ca şi ale altor culturi arhaice, sînt numai întîmplător exprimate alfabetic. Cele mai multe, şi cele mai semnificative, sînt formulate prin simbol, arhitectonică, cosmografie, etc. Am greşi însă dacă n-am acorda acestor documente aceeaşi importanţă pe care sîntem înclinaţi s-o dăm documentelor alfabetice. Ele exprimă tot atît de clar — şi, uneori, mai **concret** — concepţia unei anumite culturi despre lume şi legile ei.

În Mesopotamia, poate mai mult ca în altă cultură arhaică, concepţia fundamentală poate fi astfel definită : **omologia totală între Cer şi Lume.** Asta înseamnă nu numai că tot ce există pe pămînt există într-un anumit fel şi în Cer — dar că fiecărui lucru de pe pămînt îi corespunde cu precizie un lucru **identic** în Cer, după al cărui model ideal s-a realizat. Ţările, fluviile, oraşele, templele — acestea din urmă fiind, după cum vom vedea, imaginea însăşi a Cosmosului — toate există **real** în anumite niveluri cosmice. Bunăoară, planul oraşului Ninive a fost desemnat, în timpurile arhaice, după **scrierea** cerească ; adică, după semnele „grafice" pe care le făceau stelele pe bolta cerului [1]. Fluviul Tigru se afla în steaua Anunît. Euprhatul, în steaua rîndunicii ; oraşul Sippar, în constelaţia Cancerului ; oraşul Nippur în Carul Mare [2]. Ele

1) Bruno Meissner, *Babylonien und Assyrien*, vol. (Heidelberg, 1925) p. 110.

existau **real** în aceste niveluri siderale — pe pămînt aflîndu-se numai **imaginea** lor, palidă şi imperfectă.

Geografia babiloniană a fost la început o „geografie mistică“, harta lumii, aşa cum şi-o închipuiau babilonienii, fiind doar o imagine a hărţii lumilor cereşti. Ea nu era rodul observaţiilor şi al măsurătorilor — ci reproducerea în termeni de geografie terestră a hărţii ţinuturilor cereşti şi a Paradisului. În „harta lumii“ publicată de Thompson [3], Babilon se află aşezat la centru, în mijlocul unui vast teritoriu în formă de cerc. De jur împrejurul acestei lumi circulare — în care se cuprind toate regiunile şi popoarele cunoscute Babilonienilor — curge Fluviul Amar, Nâr-Marratum. Este tocmai imaginea pe care sumerienii şi-o făceau despre Paradis. Imagine care se regăseşte şi în tradiţia biblică a Raiului (**Facerea,** II, 10) : „Un fluviu ieşea din Rai ca să ude grădina, şi apoi se despărţea în patru ape“ [4]. Fluviul care străbate şi înconjoară paradisul sumero-babilonian are şi el „patru guri“ ; de altfel, expresia „la gurile fluviului“ înseamnă, în cultura mesopotamiană, locul pe unde se intră în paradis, pragul pe care-l trec nu-

---

2) Referinţele la textele asiro-babiloniene, în Charles Jean, *Le milieu Biblique avant Jésus-Christ*, vol. III (Paris, 1936) p. 367.

3) *Cuneiform Texts in the British Museum*, XXII, 48, citat de S. Langdom, *Le Poéme sumérien du Paradis* (Paris 1919), p. 12—13.

4) Comentariul cel mai erudit al tradiţiilor biblice în legătură cu Eden. din cîte s-au scris în ultimul timp, în Giuseppe Ricciotti, *La Cosmologia della Bibblia e la sua transmissione fino a Danie* (Brescia, 1932), p. 73 şi urm.

mai nemuritorii şi eroii [5]. O apă suprafirească înconjoară Paradisul, întocmai după cum un fluviu înconjoară pămîntul : aceasta este o tradiţie universală a culturilor semitice. Uneori e vorba de un fluviu, alteori de un ocean. Iar credinţa aceasta într-un ocean ceresc şi un ocean care înconjoară pămîntul — se regăseşte la un foarte mare număr de neamuri [6].

Există un Ierusalim ceresc, creat de Dumnezeu înainte ca cetatea Ierusalimului să fie zidită de mîna omului. La acest Ierusalim ceresc se referă profetul, în cartea lui Baruch, II, 42, 2—7 : „Crezi tu că asta e cetatea despre care am spus : **În palma mîinilor mele te-am zidit ?** Clădirea care stă acum în mijlocul vostru nu este cea revelată în Mine, cea care a fost gata încă din vremea cînd m-am hotărît să fac Raiul, şi pe care i-am arătat-o lui Adam înainte de a păcătui..." [7]. Vom vedea îndată că valoarea mistică a unui oraş ca Ierusalim nu stă numai în faptul că e imaginea unui oraş ceresc — ci pentru că este considerat **centrul Lumii.**

---

5) W. F. Albright, *The Mouth of the Rivers* („The American Journal of the Semitic Languages and Literatures", vol. 35, 1919, p. 161—195), în special p. 188 sq. Egiptenii de asemenea credeau că apa cerească — şi deci şi cea de pe pămînt — se împarte în patru fluvii, *Vishnu Purana*, păstrează o tradiţie indiană similară, destul de veche : Gangele izvorăşte din muntele Meru (munte cosmic) şi se împarte în patru fluvii, ca să poată uda întreg pămîntul.

6) A. J. Wensinck. *The Ocean in the literature of the Western Semites* (Verhandelingen der Koninkligke Academie van Wetenschappen te Amsterdam, Amsterdam 1919), în special p. 15 sq.

7) Charles, *Apocrypha and Pseudo-egigrammate*, vol. II, p. *482, notă.*

Ierusalimul ceresc a incendiat imaginaţia tuturor profeţilor evrei : Tobia, XIII, 17, Isaia, LIV, 11, sq. Ezekiel, LX, etc. Ca să-i arate cetatea Ierusalimului, Dumnezeu răpeşte într-o viziune extatică pe Ezekiel, şi-l ridică pe un munte foarte înalt (Ezek. LX, 2 sq.). Într-un alt pasaj (LXVII, 1 şi urm.), Ezekiel vede cum apele izvorăsc de sub Templu, străbat multe ţinuturi şi se revarsă în mare ; şi „unde ajung aceste ape, duc sănătate şi bogăţie", şi „totul va trăi, pe unde trece torentul acesta". Nu e greu de recunoscut în aceste ape ale Templului străvechea tradiţie a „Apei Vieţii", de origine mesopotamiană, şi pe care o vom mai întîlni în cercetarea de faţă. Şi Oracolele Sibiline păstrează amintirea noului Ierusalim, în mijlocul căruia străluceşte „un templu cu un turn uriaş care atinge norii şi e văzut de toţi" [8]. Dar cea mai frumoasă descriere a Ierusalimului ceresc se găseşte în Apocalips (XXI, 2 sq.) : „Şi am văzut cetatea sfîntă, noul Ierusalim, pogorîndu-se din cer de la Dumnezeu, gătită, ca o mireasă împodobită pentru mirele ei... (2). Şi m-a dus pe mine (îngeul), cu duhul, într-un munte mare şi înalt şi mi-a arătat cetatea cea sfîntă, Ierusalimul, pogorîndu-se din cer, de la Dumnezeu (10)... Şi avea zid mare şi înalt şi avea douăsprezece porţi, iar la porţi doisprezece îngeri şi nume scrise deasupra, care sînt numele celor douăsprezece seminţii, ale fiilor lui Israel (12)... Şi zidăria zidului ei este de iaspis, iar cetatea este de aur curat, ca sticla cea curată (18). Temeliile cetăţii sînt împodobite cu tot felul de

---

8) Charles, *Apocrypha*, vol. II, p. 405 ; Alberto Pincherle, *Gli Oracoli Sibillini giudaici* (Roma, 1922). p. 95—96.

pietre scumpe : întîia piatră de temelie este de iaspis, a doua de safir, a treia calcedoniu, a patra de smaragd, a cincea de sardonix, a şasea de cornalină, a şaptea de hrisolit, a opta de beril, a noua de topaz, a zecea de hrisopras, a unsprezecea de iachint, a douăsprezecea de ametistă (19—20). Iar cele douăsprezece porţi sînt douăsprezece mărgăritare ; fiecare din porţi este dintr-un mărgăritar. Şi căile cetăţii sînt de aur curat, şi străvezii ca sticla (21)... Şi cetatea nu are nevoie de soare, nici de lună, ca să o lumineze, căci mărirea lui Dumnezeu a luminat-o şi făclia ei este Mielul (23)... Mi-a arătat, apoi rîul şi apa vieţii, limpede cum e cleştarul şi care izvorăşte din tronul lui Dumnezeu şi al Mielului (XXII, 1)"...

Vom avea prilejul, în capitolul următor, să cercetăm sensul simbolic al pietrelor preţioase care alcătuiesc zidurile Ierusalimului ceresc. Deocamdată să observăm că acest model ceresc al cetăţii Ierusalim seamănă foarte mult cu prototipul tot ceresc, al Babilonului [9]. Un text babilonian tradus de Meissner [10] precizează că „Steaua **bucată de cîmp** este Babilon". Steaua aceasta era situată în constelaţia Berbecului (Aries) care, se ştie, „conduce" sau „domină" zodiacul — întocmai după cum Babilonul „conduce" lumea, fiind centrul cosmosului. Burkitt a dovedit că atunci cînd Persia a luat, politiceşte, locul Babiloniei — Persia a fost aşezată în constelaţia Aries. A fost investită, aşadar, cu toate virtu-

9) Hugo Gressmann, *The tower of Babel* (Jewish Institute of Religion, New-York 1928), p. 62 sq.

10) *Babylonien und Assyrien,* vol. II, p. 410.

ţile imperiale ; a fost „consacrată". Sensul acestei investituri se va lămuri mai neted în paginile ce urmează.

TEMPLUL

Omologia Cer-Lume este implicată în orice construcţie babiloniană. Simbolismul atît de bogat al templelor **(ziqqurat)** nu poate fi înţeles decît pornind de la o „teorie cosmică". Într-adevăr ziqqrat-ul era zidit ca o Lume : etajele simbolizau diviziunile Universului, lumea subterană, pămîntul, firmamentul [11]. Ziqqurat-ul este de fapt Lumea, întrucît el simbolizează muntele Cosmic. Iar muntele Cosmic vom vedea îndată — nu este decît o perfectă **imago mundi.** Cercetările lui Dombart au dovedit definitiv că ziqqurat erau „Kunstliche Berge" [12], avînd ca model material muntele sacru [13]. Numeroase scene pictografice chaldeene reprezintă pe Zeu înălţîndu-se între doi munţi [14], ca un adevărat zeu al soarelui. Muntele sacru este adevăratul tron, căci acolo domneşte zeul, stăpînul şi creatorul Universului. „Tron", „templu", „munte cosmic", nu sînt decît formule sinonimice ale aceluiaşi simbolism al **Cen-**

11) L. Woolley, *Les Sumériens* (trad. franceză, Paris 1930) p. 147—148.

12) Theodor Dombart, *Der Sakralturm*, I Teil : Ziqqurat (München, 1920) p. 29.

13) *Ibid.* p. 22 ; Th. Dombart. *Der babylonische Turm* (Leipzig, 1930) p. 5.

14) Dombart *Der Sakralturm*, p. 23, 27.

trului, pe care le vom întîlni necontenit în cosmologia şi arhitectura mesopotamiană.

Chiar numele templelor şi turnurilor sacre din Nippur revelează identitatea dintre muntele cosmic şi sanctuar : „Muntele Casă", „Casa Muntelui tuturor ţărilor", „Muntele Furtunilor", „Casa Hotărîrilor" (oracolele), „Casa Mormîntului", „Legătura între Cer şi Pămînt", etc [15]. Termenul sumerian pentru ziqqurat este U—Nir (munte), pe care Jastrow îl interpretează ca : „vizibil de foarte departe" [16]. Analiza numelor pe care mesopotamienii le dedeau oraşelor de frunte revelează hotărît funcţia simbolică a oraşului. Larsa era numită, între altele, „Casa legăturii între Cer şi Pămînt". Babilon avea foarte multe nume, printre care : „Casa temeliei Cerului şi Pămîntului", „Legătura între Cer şi Pămînt", „Casa Muntelui Strălucitor", „Casa Sceptrului Vieţii" [17]. Pretutindeni, simbolul **centrului.**

Templul, aşadar, participa la un altfel de „spaţiu" : **spaţiul consacrat,** singurul pe care culturile arhaice îl considerau „real". Întocmai după cum timpul **real** nu era decît „anul liturgic", adică **timpul consacrat,** alcătuit din „sărbători", care se desfăşurau înlăuntrul sau în jurul templului. Aici, în templu, în „centrul" Universului, se afla tronul zeului. Un cilindru din timpul regelui Gudea ne spune că „iatacul (zeului) pe care el (regele) l-a zidit, era (a-

15) Dombart, op. cit. p. 34.

16) Morris Jastrow, *Sumerian and Akkadian Views of Beginnings* („Journal of the American Oriental Society, 1917, vol. 36, p. 274—299), p. 289.

17) Dombart, *Der Sakralturm,* p. 35.

semenea) muntelui cosmic“ [18]. Monumentele mexicane, Teocalli, erau şi tronurile zeilor. Funcţia lor sacră şi simbolică corespundea rolului pe care îl aveau turnurile Ha şi Ta în China, şi **stupa în India** [19]. În ceea ce priveşte simbolismul unui templu indian, am cercetat această problemă, folosindu-mă de rezultatele la care a ajuns Paul Mus, în studiul : **Barabodur, templul simbolic.** Reichel a arătat că importanţa pe care o avea la pre-helenici şi greci muntele, stînca, piatra, se explică prin idei similare [20]. Acelaşi „sistem“ explică — după cum vom vedea, mai pe îndelete, în paginile ce urmează — şi **beth-el** din Cartea Facerii (28, 12), şi tronul lui Solomon (I Regi, 10, 18 şi urm.), şi devotamentul preislamic faţă de piatra sacră, Kaaba. Chiar în religii relativ recente, ca mithraismul, sanctuarul era, la origine, cu desăvîrşire închis în munte [21].

Vom avea necontenit prilejul să verificăm polivalenţa simbolurilor care stau la baza culturilor arhaice. De altfel, ceea ce caracterizează simbolul şi-l deosebeşte de celelalte forme de cunoaştere, este tocmai această coexistenţă a sensurilor. Structura sintetică a gîndirii „primitive“ îşi găseşte un excelent instrument de exprimare în simbol, care unifică niveluri felurite de realitate cosmică, fără ca, prin aceasta, să le „neutralizeze“. Polivalenţa simbolului face posibilă coexistenţa sensurilor şi, în a-

18) Albright. *The Mouth of the Rivers*, p. 173.

19) Dombart, op. cit., p. 15.

20) Vezi şi Eisler, *Weltenmantel und Himmelszell* (München 1910), vol. II, p. 582.

21) Franz Cumont, *Textes et Monuments Figurés relatifs aux Mystéres de Mithra* (Bruxelles, 1896—1899), vol. I, p. 57.

celaşi tifp, păstrează, „diversul“, „eterogenul“, aşa cum va încerca să dovedească lucrarea de faţă. Reîntorcîndu-ne la exemplul nostru, muntele are, în culturile mesopotamiene, şi înţelesul de „pragul Tărîmului celălalt“. Pe acolo, prin munte, trec sufletele în lumea morţilor. Expresia obişnuită, în limba asiriană, pentru verbul „a muri“ este „a se agăţa de munţi“. De asemenea, în limba egipteană, **myny**, „a agăţa“, este un eufemism pentru „a muri“ [22]. Soarele apune între munţi, şi tot pe-acolo trebuie să fie drumul mortului către lumea cealaltă. Dar alături de această valenţă funerară, simbolul muntelui are şi un sens metafizic, cu mult mai important. Muntele este, am văzut, centrul lumii, şi de aceea, după moarte, sufletul este atras firesc către acest „centru“. Să ne amintim că pentru culturile tradiţionale **real** era numai ceea ce era **sacru** ; spaţiul consacrat (templu, oraş, etc.) era singurul „real“, deoarece Universul întreg se concentra acolo. Singurul **timp real** era timpul liturgic, consacrat — şi omul participa la acest timp absolut (formulă obscură a eternităţii) numai luînd parte la sărbători sau fiind prezent în rituale. Atras, cît timp era în viaţă, către „centru“, este foarte firesc ca, după moarte, omul să asculte aceleaşi chemări către absolut, către **real,** şi să se „apropie de munţi.“ Întrucît moartea este o trecere dincolo, într-o zonă mai „reală“ decît nivelurie profane ale acestei lumi — iar muntele simbolizînd **centrul,** adică rea-

---

22) H. Zimmern, *Zum babylonischen Neujahrsfest*, II (Leipzig. 1918) p. 5, nota 2.

litatea aboslută — formula „apropierea de munţi" îşi capătă şi o justificare metafizică.

ORAŞ SACRU — CENTRUL LUMII

Ziqqurat-ul înfăţişează cosmosul. Vîrful lui este „centrul" suprem, asimilat mai tîrziu cu Polul. Regele, urcînd etajele unui ziqqurat, ajunge în centrul Universului, identificîndu-se astfel cu Zeul care locuieşte la pol [23]. Oraşul sacru, care cuprinde templul între zidurile sale crenelate, devine şi el un **centru**, vîrful muntelui cosmic (adică, de fapt, al Lumii). Locuitorii săi sînt identificaţi, magic, cu stăpînii divini ai „centrului", cu zeii. Astfel se întîmplă în anumite oraşe indiene [24] şi foarte multe cetăţi orientale [25].

Toate limbile au păstrat expresia populară a **centrului :** „buricul pămîntului". În anumite tradiţii semite, asta nu înseamnă numai că acolo este adevăratul centru al lumii, ci şi că de acolo a început creaţia lumii. „Cel prea Sfînt a creat Lumea ca un embrion. Întocmai după cum embrionul creşte de la buric în afară, tot aşa Dumnezeu a început să creeze Lumea de la buric şi de acolo s-a răspîndit în toate direcţiile" [26]. Iar „buricul pămîntului", pentru Evrei, este Ierusalimul şi, în

---

23) Paul Mus, *Barabudur. Esquisse d'une histoire du Bouddhisme mondée sur la critique archéologique des textes* (Paris 1935), vol. I, p. 238, etc.

24) Mus, *Barabudur*, p. 352.

25) A. Jeremias, *Handbuch der altorientalischen Geisteskultur* (ed. II, Berlin 1929), p. 113, 142, etc.

26) A. J. Wensinek. *The Ideas of the Western Semites concerning the Navel of the Earth* (Amsterdam, 1916), p. 19.

general, țara sfîntă. De aceea, **Yoma** afirmă : „Lumea a fost creată începînd de la Sion [27]. Palestina fiind centrul creației, buricul pămîntului, se află în vîrful muntelui cosmic. Într-adevăr, după un text rabinic : „țara lui Israel n-a fost înecată de potop“ [28]. Tradițiile islamice au păstrat aceeași cosmologie mistică, investind Mekka și Kaaba cu virtuțile Ierusalimului. În **Kisâ'î** găsim următoarea afirmație : „Tradiția spune : steaua polară dovedește că cel mai înalt loc este Ka'aba, pentru că se află în dreptul centrului Cerului“ [29].

În toate tradițiile semite, **centrul** („buricul pămîntului“) era imaginat ca vîrful muntelui cosmic. De aici importanța munților în cosmologia și metafizica semită. Munții au fost creați cei dintîi, îndată după Apele primordiale (Tehom) [30] ; ei sînt temeliile pămîntului, iar în tradiția arabă stîlpii pămîntului“ ; munții unesc lumea de deasupra cu cea de desubt ; din munți izvorăsc apele, care fac să rodească pămîntul, iar norii de ploaie tot deasupra munților se alcătuiesc. Cele mai sacre locuri erau înălțimile : muntele Sinai la Evrei, Gerizim și Ebal la Samariteni ; Mekka se afla între doi munți. Paradisul, „buricul pămîntului“, era așezat, după tradiția siriană, pe un munte mai mare decît toți munții de pe pămînt“ [31]. Să ne

---

27) Wensinck, *op. cit.* p. 16

28) Wensick, *ibid*, p. 15.

29) Wensink, *ibid.* p. 15.

30) Apele simbolizează pretutindeni haosul, devenirea informă, matricea tuturor virtualităților. Apariția munților simbolizează începutul Creației, al manifestării, al formelor.

31) Wensinek, *Navel of the Earth.* p. 14.

amintim că idei asemănătoare se întîlnesc la Babilonieni, la egipteni, precum și în anumite tradiții indiene. Drumul spre Paradis, drumul spre tărîmul morților (la egipteni, chaldeeni), drumul spre lăcașul Zeului — toate se aseamănă : este același **drum spre munte,** aceeași „ascensiune", care de cele mai multe ori se face în mod simbolic, urcînd etajele unui ziqqurat sau terasele unui templu indian [32]. Sensul tuturor acestor formule nu e greu de descifrat : **drumul spre munte** înseamnă apropierea de sacru, de real, de absolut ; într-un cuvînt, este o **consacrare** (investirea regelui cu virtuțile zeului se face urcînd treptele tronului sau etajele ziqquratului, adică muntele cosmic ; itinerariul sufletelor morților, ca și drumul eroilor în căutarea nemuririi — Ghilgamesh, Herakles, etc. — străbate și urcă nenumărați munți). „Buricul pămîntului", muntele cosmic, este singura **zonă sacră** din toată întinderea care înconjoară pe om, și de aceea Creația a început de aici, Haosul a fost întîi aici alungat. Apele potopului (reactualizarea Haosului, adică a oceanului primordial, **âpsu**) n-au putut înghiți vîrful muntelui, centrul static, de unde a început a doua creație.

După cartea siriacă **Peștera Comorilor,** Adam a fost creat în centrul pămîntului, în același loc unde mai tîrziu s-a ridicat crucea lui Iisus [33]. Tradiția aceasta este extrem de prețioasă ; pe de o parte se descifrează aici un sens al creației omu-

32) „Un temple indien est, bâti en pierre, un voyage à l'axe du monde, et l'entrée processionnellle de ses portes un rite d'entrée... (P. Mus, *Barabudur*, p. 315).

33) Wensinck, op. cit. p. 22.

lui, care este identificat cu microsmosul (şi Adam, şi Lumea, sînt făcuţi la „buricul pămîntului"). Pe de altă parte, se afirmă precis că mîntuirea omului — prin patimile lui Christos — a fost posibilă printr-o întoarcere la „centru", întocmai cum afirmă toate tradiţiile. Iisus, pătimind în vîrful muntelui cosmic, pe locul unde a fost creat Adam, în centrul existenţei — răscumpără, prin sîngele Său, păcatele întregului neam omenesc, şi-l mîntuie. Patimile lui Iisus Christos s-au desfăşurat **peste tot pămîntul,** căci Golgotha, fiind vîrful muntelui cosmic, cuprinde magic planeta întreagă. Agonia a început şi a sfîrşit în **realitatea absolută,** în centrul existenţei (orice altă zonă, fiind profană, neconsacrată, participă la devenirea nesemnificativă, la „istorie" nu la ontologie, la „eveniment" nu la „categorie"). Simbolismul crucii ar completa aceste idei, dar ne-am propus să nu ne ocupăm aici decît de motive arhaice, şi să nu explicăm un simbol tradiţional prin forme recente [34].

În orice caz, pretutindeni în lumea semită întîlnim legătura aceasta între „centru", „realitate absolută", „primul om", „moarte". Ierusalimul nu este numai punctul de legătură al pămîntului cu Cerul. Este şi locul pe unde se poate pătrunde în

---

34) Documentele ebraice relative la Templu, şi cele creştine relative la Golgotha, care pun în lumină identitatea Ierusalimului cu „buricul pămîntului" au fost adunate de Brawer, *Palästina nach der Agada* (Berlin 1920, Gesel. für Palest, Forsching VI) p. 7—21. La Şechem, pe muntele Gerizim *(Judecători,* 9 36, sq.) pare a fi fost un sanctuar numit „buricul pămîntului"; cf. Albricht, *The Location of the Garden of Eden* („American Journal of Semitic Languages", vol. 39, 1922, p. 15—31) p. 28.

lumea cealaltă [35]. O tradiţie siriană ne spune că Adam, după potop, a fost îngropat la „poarta pămîntului" [36], adică acolo unde începe lumea morţilor. Islamul a asimilat credinţa ebraică, după care mormîntul lui Adam se află la Ierusalim. De asemenea, tradiţiile islamice afirmă că toţi profeţii sînt îngropaţi la Ierusalim [37]. La Mekka se găseşte şi astăzi un puţ în care se pun ofrande pentru morţi. Nu este vorba de superstiţia, destul de răspîndită, că morţii locuiesc sub pămînt şi li se pot deci, trimite ofrande prin gropi sau puţuri — ci de ideea tradiţională că Mekka, fiind centrul pămîntului, este **singurul** punct de legătură cu Cerul şi cu celălalt tărîm.

Prin centrul lumii — după cum vom vedea în paragraful următor — trece axa Universului, şi acolo se înalţă arborele Vieţii. Ritmurile cosmice şi viaţa se desfăşoară începînd de la „centru". De aceea se spune că Ierusalimul e „bogat în ape" şi că norii de ploaie pornesc în cele patru colţuri ale lumii de deasupra cetăţii [38]. Ploile aduc fertilitatea şi bogăţia, fac posibilă viaţa şi armonia, dirijează anotimpurile. „Apele" sînt roditoare numai întrucît ritmul lor e regulat de un „centru". Tradiţii similare s-au păstrat în Isalm. Nuwairî mărturiseşte : „Abu Huraira a spus, întemeiat pe autoritatea Profetului : toate rîurile, şi norii, şi

---

35) Textul în Wensinck, *op. cit.* p. 25 şi urm. texte evreeşti.

36) Textul în Wensinck, *op. cit.* p. 27.

37) Texte în Wensinck, *op. cit.*, p. 28.

38) Texte în Wensinck, *op. cit.*, p. 30—31.

aburii, şi vînturile vin de sub stînca sfîntă a Ierusalimului“ [39]. Kazwîni repetă aceiaşi tradiţie, cu privire la Mekka : „Dacă ploaia bate într-o parte a Ka'abei, în anul acela fertilitatea se va întinde în acea direcţie ; cînd ploaia bate în toate părţile, fertilitatea va fi universală“ [40]. În India, „locul sacrificiului“ este adesea numit „buricul pămîntului“, pentru că prin „sacrificiu“ se susţine Universul“, există ritmurile, viaţa, armonia. Altarul, „locul sacrificiului“, este numit de asemenea „pîntecul (matricea) ordinei cosmice“ [41]. Indienii au identificat încă din timpurile vedice **altarul** sacrificial cu „buricul“ [42]. Aceiaşi „teorie“ se întîlneşte la eruditul Clement Alexandrinul : „altarul pe care arde tămîia este un simbol al pămîntului zăcînd în centrul Universului“ [43].

O tradiţie semită foarte răspîndită îl face pe Adam să locuiască într-un cort pe locul „Casei lui Allah“, adică în „buricul pămîntului“. Agni, zeul indic al focului, stă şi el în „buricul lumii“ [44]. Omologia între Cer şi Pămînt este tot atît de riguroasă şi în India. „Centrul“ pămîntului se identifică magic cu „centrul“ Cerului. Un imn din **Rig Veda** afirmă : „în buricul cerului s-a aşezat preotul care pregăteşte sacrificiul“ [45]. Simbolul **centrului** explică toate aceste formule ; „buricul cerului“ înseam-

---

39) Textul în Wensinck, *op. cit.*, p. 33.

40) Wensinck, *op. cit.*, p. 35.

41) Expresia din Rig Veda : *ritasya yonih*.

42) *Rig Veda*, II, 3. 7 ; IX, 82, 39 etc.

43) *Siromata*, V. 6, citat de Wensinck, *op. cit.*

44) „Agni şi-a aşezat puterea sa în buricul lumii“. *Rig Veda*, II, 76, etc.

45) *Rig Veda*, III, 4. 4, etc.

nă „buricul sacrificiului“, căci numai zona consacrată a altarului există **real**, într-un chip absolut, aşa cum există „Cerul. Integrarea omului în **realitate** se face prin întoarcerea sa la „centru“. Ritualul consacră pe om, îl face „asemenea zeilor“, pentru că îl aduce în „centru“, în **realitate**, în absolut.

Mistica indiană este întemeiată pe această restaurare a omului în propriul său centru [46].

Tehnicile ascetice indiene acordă o mare importanţă „buricului“ ; răsuflarea (aerul, „fluidul vital“) trebuie dusă de la „buric“ la inimă ; concentrarea yoghinică se face de cele mai multe ori în „buric“ [47]. Practici asemănătoare, care presupun o tradiţie ascetică extrem de veche, se întîlnesc şi în anumite forme de mistică creştină, bunăoară în hesichasm [48]. Aceiaşi identitate „buric“ = **centru** ne întîmpină cu culturi mult depărtate între ele. În limba gaelică **imkag** sau **iomlag** (buric) are sensul de **centru.** Capitala Incaşilor, Cuzco, era denumită „buric“ [49]. În anumite legende europene, studiate de Harthand [50], se spune că Iisus a fost conceput prin ureche ; urechea este o formulă a sim-

---

46) Vezi studiul nostru *Homology and Yoga*, în volumul omagial al lui Anada Coomaraswamy (Calcutta şi Londra, 1937).

47) Texte şi comentarii în cartea noastră *Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne* (Paris 1963), p. 123, 149, 216, 220, etc.

48) Iréné Hausherr, S. Y.. *La Méthode d'Oraison Hésychasie* (Orientalia Christiana, vol. IX. Roma 1927) p. 102, p. 164—165, etc.

49) Donald A. Mackenzie, *The Migration of Symbols* (London 1925), p. 116.

50) *Legend of Perseus*, vol. I (London 1894) p. 131.

bolismului **spiralei**, care are acelaşi sens metafizic de **centru.**

Am putea culege la nesfîrşit documente, din toate culturile tradiţionale, asupra simbolismului „centrului“ [51]. Nădăjduim s-o putem face, pe îndelete, altădată.

Deocamdată să adăugăm că „buricul“ este identificat cu „tronul“, locul unde stă regulatorul Universului. De obicei, în mitologiile şi arhitectura sacră semită, „tronul“ este înconjurat de un şarpe [52]. Tronul lui Solomon are încolăcit în jurul său un astfel de şarpe.

În legendele tuturor popoarelor, şarpele păzeşte comorile şi mormintele funerare [53]. Dacă **tronul** este un simbol al centrului lumii şi deci al Pămîntului, — şarpele simbolizează, aici, Oceanul, întinderea haotică a apelor, care înconjoară din toate părţile, după credinţele celor vechi, Pămîntul, şi încearcă să-l înghită... [54].

AXA LUMII — POMUL VIEŢII

Am văzut că oraşul în mijlocul căruia se afla templul şi palatul, era considerat el însuşi ca centrul Universului. După cum Suveranul ceresc stă

---

51) Documentele scrise şi figurate, din lumea greacă, sînt studiate de Roscher în cele două monografii celebre asupra lui *Omphalos*.

52) Wensinck, *Navel of the Earth.* p. 60, sq.

53) Sensul acestor legende şi simboluri este discutat în cartea noastră *La Mandragore.*

54) A. J. Wensinck, *Thé Ocean in the literature of the western Semites* (Amsterdam, 1919) p. 15 sq.. p. 40 sq.

în centrul lumii siderale (adică, la Pol), tot aşa suveranul pămîntesc sta în „oraşul sacru“, în Capitală. Corespondenţa aceasta între Suveran, Capitală, etc. — şi Zeu, Centrul Lumii, etc., nu se întîlneşte numai în Mesopotamia şi mitologiile semite. Cultura Chineză se întemeiază în bună parte pe o asemenea concepţie [55]. Omologia perfectă între Cer şi Pămînt — „himmlisch-irdischen Parallelismus“, cum o numeşte Von Heine-Geldern — se întîlneşte şi în simbolismul austroasiatic, deşi îşi are, probabil, rădăcinile în străvechea cultură babiloniană [56].

Ziqqurat-ul este definit ca stîlpul Lumii, şi locul unde se uneşte Cerul cu Pămîntul. Turnul cel mare din Babilon, după cum am văzut, nu se numea numai Poarta divină — pentru că Cerul se deschidea deasupra sa — ci şi Temelia Cerului şi a Pămîntului [57]. Etimologia populară a cuvintelor Babilon şi Babel era tocmai aceasta : **Bab îlu,** adică „poarta lui Dumnezeu“. Pe aici, prin oraşele sacre şi mai ales prin Templu („buricul pămîntului“) — se putea ajunge la Cer. Legendele babiloniene care ne vorbesc despre „călătoria în Cer“ au dealtfel destulă asemănare cu credinţele altor

---

55) Se-Ma Tsien, *Les Mémoires*, trad. par. E. Chavannes, vol. I (Paris 1893) p. 242, 243 ; M. Granet, *La Pensée chinoise* (Paris 1934), p. 93 şi urm., p. 104 sq.. 323 sq., ; H. Maspéro, *La Chine antique* (Paris 1927), p. 605 sq. ; P. Mus, *Barabudur, Esquisse d'une histoire du Boudhisme fondée sur la critique arhéologique des textes* (Paris 1935), vol. I, p. 117 şi urmare, p. 245, 422 şi urm.

56) Von Heine-Geldern, *Weitbild und Bauform in Sudostasien* („Wierner Bairag zur und Kulturgeschichte Asiens“. vol. IV, 1930) p. 48.

57) Jeremias, *Handbuch*, p. 141 sq.

popoare că „drumul spre Ceruri" se desface muritorului prin apropierea „Stîlpului Cerului" [58].

Ne-am depărta prea mult de hotarele studiului de față dacă am cerceta cum se cuvine acest simbol al „Stîlpului Cerului", care nu este altceva decît **Axa Universului,** „Pomul vieții" care crește în centrul Lumii, în „Buricul Pămîntului". Foarte multe tradiții vorbesc de un Pom uriaș, care cuprinde sau susține întreg pămîntul. Arborele cosmic, **Ygdrassil,** din mitologia scandinavă nu este decît o formă a acestui simbolism universal. Ne propunem să dezbatem problema „Pomului Vieții" într-o lucrare specială. Deocamdată să amintim că popoarele siberiene și ugro-finice au păstrat foarte limpede mitul pomului „stîlp al Cerului". Uno Holmerg a adunat în două monografii bogate ([59]) tot materialul de care dispunem astăzi cu privire la această credință. Este semnificativ de remarcat că ugrienii își închipuie „Stîlpul cerului" ca o coloană cu șapte caturi, ([60]) întocmai după cum ziqquarat-ul are șapte etaje, iar templul Barabudur șapte terase. Credința în acest „stîlp al Cerului" se confundă, uneori, cu credința într-un munte cosmic, pe care Mongolii și Kalmucii îl numesc Sumur sau Sumer, iar Buriații Sumbur ([61]).

---

58) Uno Holmérg, *Der Baum des Lebens* (Annales Academiae Scientiarum Fenicae), Helsinski 1923, în special capitolul „Die Weltsaule", p. 9 și urm.

59) *Der Baum des Lebens; Finno-Ugric and Siberian Mythology* (Boston 1927, vol. IV din seria „Mythology of all Races").

60) *Finno-Ugric Mythology,* p. 338 sq.

61) *Ibidem,* p. 341. Numele acestor „munți cosmici" trădează originea lor indiană. Despre Meru, vezi W. Foy. *Indische Kultbauten als Symbole des Götterberges,* (Leipzig 1914, p. 213—216).

„Axa Cosmică“ joacă un rol de frunte în gîndirea mitică și simbolică a Indiei, și este exprimată în patru formule principale : **muntele, stîlpul, arborele** și **Gigantul.** ([62]) Toate acestea sînt în **centrul** Cosmosului ; toate exprimă **realitatea absolută ;** toate sînt simboluri polivalente, aplicîndu-se atît Cosmosului cît și Omului. (Bunăoară, Zeul Indra este considerat stîlp cosmic ; dar și **răsuflarea,** care străbate și susține corpul omului, are aceeași valoare de **coloană)** ([63]). În această privință cultura babiloniană și chineză coincide perfect cu sistemul simbolic indian ([64]).

Sînt motive să credem că aceeași cosmologie a influențat atît pe profeții evrei cît și pe autorul Apocalismului ([65]). Conceptul fundamental al acestei cosmologii este existența unui Centru — imperial pe pămînt, polar în cer — înconjurat de patru puncte cardinale sau de patru faze cardinale ale revoluției cosmice.

---

62) P. Mus, *Barabudur*, p. 117 sq.

63) *Ibidem*, p. 440 sq., 453 sq.

64) Discuția acestor coincidenţé în P. Mus, *Barabudur*, în special p. 292 și urm. 351 și urm. 385 și urm., etc. Cf. W. Andrae, *Dic Jonische Saule. Bauform oder Symbol ?* (Berlin 1936). p. 50 sq. ; Jean Przyluski, *Les sept terrasses du Barabudur* („Harvard Journal of Asiatic Studies“, July 1936, p. 251—256) ; A. Coomaraswamy, *Elements of Buddhist Iconography* (Oxford University Press, 1935) passım.

65) L. de Saussure, *Le Cadre astronomique des visions de l'Apocalypse* („Actes du Congrés International d'Histoire des Religions“, Paris 1925, vol. I, p. 487 sq.) ; *La cosmologie religieusé en Chine, dans l'Iran et chez les Prophétes hébreux.* ibid vol. II, p. 79 sq. Cf. opera de sinteză a aceluiași autor. *Les origines de l'astronomie chinoise*, nouv. ed. Paris 1930.

Dar omologia între Cer şi Pămînt nu se reduce aici. „Corespondenţele" şi „armoniile" — structura însăşi a unei viziuni magice a Lumii — se răsfrîng pretutindeni. Tot ce e cunoscut, tot ce e concret — participă la această lege magică a **corespondenţei.** Cosmosul e împărţit în regiuni, stăpînite de zei, dirijate de planete. Între o anumită zonă cerească, planeta care o domină, zeul care o reprezintă — există relaţii magice, de „corespondenţă" şi „influenţă". Tot ce se întîmplă într-o asemenea regiune cerească — se va întîmpla, într-un anumit fel, şi în viaţa care, pe pămînt, cade sub „influenţa" ei. Evident, aceste „influenţe" nu se exercită întotdeauna direct. Există nenumărate raporturi, nenumărate niveluri, între Cer şi Pămînt. Numai într-un Centru, şi numai în condiţii speciale, Pămîntul poate fi legat de Cer direct. În celelalte zone de realitate, influenţele se exercită oarecum prin „proximi".

Bunăoară, se ştie că fiecărei planete îi corespundea un metal şi o anumită culoare. (66). Tot ce era colorat — animal, plantă, piatră — cădea sub influenţa unei planete. O „corespondenţă" similară întîlnim în China, unde fiecare regiune siderală era reprezentată printr-o anume culoare. Evident, cum fiecare planetă — la Babilonieni — era stăpînită de un zeu, fiecărui metal îi corespundea o divinitate. Enlil, care **„stăpînea"** prima lună a anului — deci, îşi exercita influenţa şi a-

66) Bruno Meissner, *Babylonien und Assyrien*, vol. II, p. 130 sq.

supra unui anumit **timp**, consacrat lui — era „reprezentat“, în ierarhia metalelor, prin aur. Cînd zeul Shamsh luă locul lui Enlil, deveni el stăpînul celui mai nobil şi mai preţios metal, aurul. Un text neo-babilonian indică astfel raporturile dintre zei şi metale : Enlil — aur, Anu — argint, Ea — bronz, Ninidni — „piatră“ ([67]). Relaţiile acestea magice între planetă, zeu şi metal — care creează, la rîndul lor, corespondenţe între culoare, timp al naşterii, soartă etc. — se regăsesc pînă şi în credinţele populare medievale.

În Grecia, ele au fost în orişice caz primite din Mesopotamia. Arabii, fie că le-au asimilat de la grecii din epoca elenistică, fie că le-au asimilat încă înainte de convertirea lor la islamism — le-au dus mai departe în ştiinţa medievală, mai ales în alchimie ([68]).

Omologia dintre Cer şi Lume implică, aşadar, o infinită serie de corespondenţe magice între toate ordinele existente. Nu e greu de înţeles de ce o anumită culoare exercită o influenţă fastă sau nefastă, de ce un anumit metal exaltă sau deprimă, de ce un anumit „timp“ este de bun augur sau nociv. Aceeaşi forţă magică avîndu-şi centrul într-una din regiunile siderale dirijată de o pla-

---

67) Meissner, op. cit. p. 254 ; G. Furlani. *La religione babilonese-assira*, vol. I (Bologna 1928), p. 314 ; ibid. p. 121, 134, 168.

68) Julius Ruska. *Das Sleinbuch des Aristoteles* (Heidelberg, 1912) p. 89 sq. Fritz Saxl. în studiul său *Beitragén zu einer Geschichte der Planeten darstellungen im Orient und im Okzident* („Der Islam“, 112, p. 151—177) încearcă să explice credinţele astrologice ale arabilor din Harrân prin străvechile dogme babiloniene. Îi răspunde Ruska, în erudita sa monografie, *Griechishe Planetendarstellungen in arabischen Steinbuchern* (Héidelberg, 1919).

netă sau subsumată unui zeu — se distribuie în toate nivelurile realităţii, prin „proximi" şi prin corespondenţe.

Anevoie am putea preciza dacă, în cele mai vechi timpuri ale culturilor mesopotamiene, această cosmologie, întemeiată pe omologia dintre Cer şi Pămînt, elaborase deja noţiunea precisă a destinului omului, dirijat de astre. În orice caz, aflăm această concepţie chiar în miezul istoric al culturii mesopotamiene. Ea nu era, dealtfel, decît o consecinţă directă a cosmologiei. Dacă a trecut timp pînă s-a impus conştiinţei tuturor oamenilor, timpul a fost luat de **descoperirea** acestor consecinţe, iar nu de **crearea** lor.

Vom reveni asupra acestei fundamentale concepţii cînd vom discuta metalurgia babiloniană. Deocamdată, să notăm importanţa pe care a avut-o viziunea magică asupra naşterii astrologiei mesopotamiene, şi covîrşitoarea ei influenţă în lumea vest-asiatică şi mediteraneană. Noţiunea **destinului** implacabil a fost fundamentată prin această viziune magică. Ideea de **„libertate"** avea o cu totul altă valoare într-un Cosmos închis, străbătut de forţa magică a astrelor. Tot ce cădea în experienţa omului, venea încărcat cu o energie magică, nevăzută, care altera voinţa omenească. Născut sub puterea unei anumite stele, participînd fără voie la un anumit destin cosmic — proplema mîntuirii, deci a libertăţii omului, se cerea rezolvată în direcţii care, astăzi, par de-a dreptul absurde pentru o conştiinţă europeană şi creştină. Nu s-a pus încă în adevărata ei lumină revoluţia pe care a făcut-o creştinismul în această pri-

vinţă distrugînd destinul individual, astrologic, restaurînd libertatea umană, solidarizînd omul cu un destin colectiv, adamic, în locul soartei magice, cosmice ([69]).

Dacă tot ce există pe pămînt, există şi în Cer — chiar sub o altă formă, — dacă viaţa pămîntească răsfrînge structura şi dinamica siderală, era fatal ca însuşi corpul omenesc să fie considerat ca o oglindă a cosmosului. Într-adevăr, concepţia aceasta o întîlnim la hetiţi, popor arioglot, dar puternic influenţat de sumerieni şi de accadieni, mai ales, în ceea ce priveşte viaţa religioasă. Magia hetită este străbătută de omologia între macrocosmos (Universul) şi microcosmos (corpul uman). Capul omului corespunde Cerului, mîinile sale corespund pămîntului, ochii săi apelor, şi aşa mai departe. De aceea, într-un text de magie medicală pe care îl rezumă Furlani [70]) se spune că „durerea de cap“ să fie zvîrlită în Cer, „durerea mîinilor“ gonită în pămînt etc.

Este probabil că o asemenea corespondenţă între macrocosmos şi microcosmos n-a luat naştere printr-o proiectare mitică a corpului uman în natură, identificîndu-se, adică, zonele cosmice cu organele anatomice şi funcţiunile fiziologice omeneşti. Ceea ce ştim despre teoriile cosmologice şi fiziologice indiene ne îndeamnă a crede că s-a petrecut un proces invers. Într-adevăr, în India, omul şi-a „organizat corpul (cre-

---

69) Printre foarte puţinele lucruri bune, de sinteză, care s-au scris asupra acestei probleme, trebuie notată cartea lui S. Angus. *The Mystery-Religions and Christianity* (London 1925), p. 164 şi urm., p. 250 şi urm.

70) *La Religione degli Hittiti* (Bologna. 1936) p. 184.

indu-şi o „hartă mistică“, cu anumiţi „centri“, etc.) pe modelul Cosmosului. Poate că teoria celor cinci Vînturi cosmice a condus, cu necesitate, la „descoperirea“ celor cinci Răsuflări, cum crede Dr. Filliozat [71]). Punctul nostru de vedere, expus într-o lucrare precedentă [72]), se deosebeşte întrucîtva de ipoteza lui Filiiozat. Noi credem că „modelul cosmic“ care stă la temelia teoriilor filozofice a avut — în acelaşi timp cu semnificaţia cosmologică — o realitate rituală, mistică. Omul a „identificat“ în corpul său Vînturile cosmice, şi-a aplicat sieşi un model cosmologic — după ce a **realizat mistic şi ritual** un anumit „om cosmic“. Cu alte cuvinte, la temelia acestor concepţii nu stă nici fiziologia, nici cosmologia — ci o viziune totalitară a realităţii, un „om cosmic“ : omul care depăşeşte şi anulează „Creaţia“ (lumea despicată în două).

Se înţelege că omologia cosmică şi biologică, pe care am ilustrat-o numai prin cîteva exemple, se întinde asupra tuturor ordinelor realităţii şi vieţii.Dacă poate fi vorba de o lege, apoi noţiunea de lege trebuie căutată în această concepţie a omologiei, a corespondenţelor cosmice, a magiei universale. Obiectele nu au numai o valoare pragmatică, ci au o **semnificaţie,** de origine magică. Gesturile şi actele omului, întrucît se referă la asemenea obiecte încărcate cu energie, sau par-

---

71) *La force organique et la force cosmique dans la philosophie mèdicale de l'Inde et dans le Véda,* „Révue Philosophique“. Nov. Dec. 1933, p. 416 şi urm.

72) *Yoga, Essai sur les origines de la mystique indienne,* p. 228 şi urm. Cf. P. Mus, *Barabudur,* p. 441 şi urm., a cărui teză se apropie de a noastră.

ticipînd la anumite valori supra-umane — vor fi dirijate de legi sacre, precise. Operaţiile omului, ca să nu-l „altereze", vor fi transformate în rituale.

Sensul ritualului este tocmai acesta : să solidarizeze pe individ cu colectivitatea, cu viaţa organizată, şi, în cele din urmă, cu un Cosmos viu. Toate actele omeneşti, chiar şi cele mai profane (umbletul, respiraţia, mîncarea, dragostea etc.) sînt transformate în rituale ; adică, în instrumente de des-individualizare şi solidarizare cu „normele". Omul nu mai e **singur** într-o asemenea societate tradiţională, pentru că tot ce face el are o semnificaţie ecumenică, şi această semnificaţie este accesibilă întregii comunităţi. Aproape că nici nu mai poate fi vorba de a „comunica", ceva individual, de la om la om — întocmai după cum atunci cînd întîlneşti un copil, sau un bătrîn, nu mai e nevoie să ţi se comunice că ai în faţa ta un copil, sau un bătrîn. „Identitatea" omului — toate intenţiile sale, viaţa sa interioară, rangul său social şi starea economică — devine translucidă prin această des-individualizare, prin transformarea vieţii în ritual şi a „întîmplărilor" în „categorii".

Magie și Metalurgie

LAPIS LAZULI

Omologia dintre Cer și Pămînt este, după cum am văzut, orizontul mental al culturilor mesopotamiene. Numai ținînd seamă de această lege fundamentală înțelegem adevărata semnificație a gesturilor, obiectelor și numelor pe care le întîlnim într-o asemenea cultură arhaică.

Acolo unde totul se ține, se leagă printr-o plasă nevăzută, alcătuind un întreg — nimic nu e creat la întîmplare, dintr-o inițiativă personală, profană. Bunăoară rolul preponderent pe care îl joacă piatra semi-prețioasă **lapis lazuli** (Lasurstein) în viața babiloniană nu se înțelege decît prin cosmologia și teologia mesopotamiană. Culoarea albastră a acestei pietre este culoarea Cerului înstelat ; în basoreliefuri, barba zeuluii lunii, Sin — divinitate a nopții înstelate — era făcută din lapis lazuli. Aceeași concepție ne întîmpină și la Egipteni : părul lui Râ, zeu al Soarelui, era din lapis lazuli. Acel frumos safir care stă sub picioarele lui Iahve (Exod, 24, 9 10) este de fapt tot un lapis

lazuli. În piatra aceasta albastră era simbolizată toată magia Cerului înstelat [1]).

„Magia Cerului înstelat“ nu este o simplă expresie literară. Ea corespunde întru totul vituţilor cu care îmbogăţiseră popoarele orientale această piatră semi-preţioasă. Zeul lunii nu era numai reprezentat iconografic cu o barbă albastră, ca să i se indice mai concret esenţa — ci toate virtuţile lunare pe care le stăpînea el erau simbolizate prin **lapis lazuli.** Cînd Nannar, zeul Lunii, îndeamnă pe Rege — într-un basorelief celebru — ca să zidească „Turnul“ (lui Babel), îl **inspiră** întinzîndu-i o cupă cu „apa vieţii“ [2]. Nu e deloc greu de înţeles simbolul acestei cupe a „inspiraţiei“ în mîna zeului lunii, stăpînul Cerului înstelat. O construcţie atît de monumentală şi, mai ales, încărcată cu atîtea sensuri sacre şi cosmologice — nu putea fi inspirată decît de o magie lunară, dirijată chiar de stăpînul nopţii. Aceiaşi noapte tainică, străbătută de ritmurile lunare, care fertilizează întreaga viaţă cosmică, este şi izvorul „inspiraţiei“, al germenilor marilor creaţii omeneşti. Cît de organică era o asemenea concepţie în viaţa popoarelor orientale o dovedeşte următorul citat din cartea apocrifă profetică a lui Ezra (IV, 38 s9) : „Deschisei atunci gura, şi iată ! atinsei o cupă plină, care părea plină cu apă, dar cu-

---

1) Ernst Darmstaedter, *Der babylonisch-assyrische Lasurstein* (în *Studien zur Geschichte der Chemie. Festgabe Ed. v. Lippmann.* Berlin, 1927, p. 1—8) ; Erman-Ranke. *Aegypten* (Tubingen, 1923) p. 301.

2) Hugo Gressmann, *The tower of Babel*, New-York 1928, p. 9.

loarea ei era asemenea focului“ [3]. Este întocmai „cupa inspirației“ din basorelieful babilonian, aceeași băutură care conferă omului darul construcției „cosmologice“ sau al profeției, virtuți sacre prin excelență.

Legătura magică între Noapte, Lună, Apă, Fertilitate, Moarte și Nemurire — una din cele dintîi sinteze mentale omenești, prin care se încerca explicarea întregii vieți cosmice și totalizarea nivelurilor de existență într-o imagine unică — se întîlnește și în **Weltanschauung**-ul mesopotamian. Avem chiar motive să credem că țara celor două fluvii a fost unul din principalele centre de răspîndire a miturilor și legendelor țesute în jurul acestei intuiții primordiale. În cartea noastră de apropiată apariție, **La Mandragore,** am discutat pe larg tocmai originea și funcțiunea acestor mituri, și nu e locul să revenim aici. Să amintim însă că pomul **kishkanu** (probabil „arborele vieții“), care creștea alături de templul E-abzu, principalul loc de cult al zeului Ea — avea ramurile asemenea celor de **lapis lazuli** [4]. Imaginea unui „pom al vieții“ din **lapis lazuli** și încărcat cu pietre scumpe, s-a păstrat pînă tîrziu în imagina-

---

3) Charles *Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*, Oxford 1913, vol. II, p. 623. Cf. comentarul traducătorului, *ibidem.*

4) E. Douglas Van Buren, *The Flowing Vase and the God with Streams.* Berlin 1933, p. 10. Planta *Kishkanu* joacă un rol important în legenda lui Gilgamesh. Ea crește la „gura celor două fluvii“, pe acolo unde pătrunde Gilgamesh în căutarea lui Utnapishtim, de la care nădăjduește să dobîndească nemurirea. Cf. W. F. Albright, *The Mouth of the Rivers* („The American Journal of the Semitic Languages and Literatures“. XXX, 1919, p. 161—195), p. 164.

ţia populară ; apocrifele judaice şi creştine, legendele eroilor, poveştile orientale etc., pomenesc de un asemenea pom care creşte în paradis, sau într-o grădină fermecată, şi care nu trebuie confundat cu legendele paralele ale pomului cu mere de aur din mitologia greacă şi celtică.

Zeul Ea era domnul Adîncului, al Apelor subterane, şi legătura lui cu noaptea lunară este uşor de înţeles. Metalele şi pietrele preţioase — încărcate cu virtuţi magice — îi aparţineau lui, şi el era patronul lucrătorilor metalurgici şi al meseriaşilor. Temeliile templelor pătrundeau adînc în pămînt — deci în **abzu,** în apele subterane — şi de aceea înţelepciunea lui Ea călăuzea pe constructorii monumentelor sacre [5]. Creaţia omului era pusă necontenit în legătură cu izvorul etern al vieţii : Apa, Luna, Noaptea. Numai pentru că luau contact cu zeii cerului înstelat sau ai Apelor, puteau oamenii **crea** în sens cosmologic (temple, turnuri etc. — „centre cosmice"). „Inspiraţia" construcţiilor era, de fapt, tot un germen viu, produs de noapte sau apă ; ceea ce, în ordinea biologică, corespunde fecundaţiei şi naşterii formelor organice — în ordinea spirituală corespunde „imaginaţiei" şi creaţiei. În treacăt fie spus, demnitatea condiţiei umane nu era deloc umilită în aceste culturi arhaice în care zeii cosmici şi forţele magice împlineau un rol atît de precumpănitor. Pentru că omul „participa" — prin creaţiile sale — la „unificarea" cosmosului, fiecare templu sau monument pe care îl clădea fiind un „centru", în care se întîlneau toate nivelurile realităţii sensibile şi

---

5) Van Buren, *op. cit.* p. 9.

suprasensibile. Dacă, aşa cum am văzut la sfîrşitul capitolului precedent, nu poate fi vorba de **libertate** umană într-o concepţie magică a Universului — omul nu era totuşi robit unor anumite forţe sau zei, ci el era integrat şi exista ca atare într-o plasă magică nevăzută, care cuprindea tot cosmosul, înglobînd şi pe zei. O concepţie similară a dominat nu numai în antichitate, ci şi în timpurile moderne ; bunăoară, pozitivismul secolului XIX integra pe om, pînă la desfiinţare, în cosmos, paralizîndu-i orice nădejde de autonomie şi spontaneitate.

Întorcîndu-ne la rolurile şi simbolurile pietrei **lapis lazuli,** este semnificativ faptul că s-au găsit în cîteva vechi morminte din insula La Plata, Ecuador, douăzeci şi opt de bucăţi cioplite în formă cilindrică, şi foarte frumos şlefuite. S-a dovedit însă, că aceste bucăţi de **lapis lazuli** nu aparţineau aborigenilor insulei, ci probabil au fost lăsate acolo de către vizitatori de pe continent, veniţi în insulă numai pentru împlinirea unor anumite rituri şi ceremonii sacre [6]. În mormintele Incaşilor, din Peru, a fost de asemenea descoperită o mare şi frumoasă bucată de **lapis lazuli ;** întocmai ca în culturile afrasiatice, piatra aceasta „cerească“ slujea şi în culturile amerindiene ca un auxiliar sigur călătoriei sufletului mortului [7]. Dealtfel, nu e

---

6) George Frederick Kunz, *The Magic of Jewels and Charms* (Philade phia, London, 1915) p. 308. citînd pe Fewkes, *Archaelogical Investigation on the Island of La Plata, Ecuador,* Chicago 1901, p. 266 sq.

7) Kunz, *op. cit.*, p. 385—386. În Egipt (sec. XV în Chr.), bucăţi de *lapis lazuli,* atîrnate de gîtul copilului, îl vindeca de orice boală (Ebers. citat de Kunz, p. 148).

lipsit de importanţă amănuntul că şi astăzi în Africa occidentală se acordă o excepţională valoare sacră pietrelor albastre artificiale. Wiener a adunat o bogată informaţie asupra acestei probleme [8]. Este probabil, cum afirmă Pearce [9], că pietricelele albastre se fac de secole chiar în aceste locuri. Wiener crede însă că ele au fost aduse pe coastele africane de către arabi, în cursul evului mediu. Şi credinţele superstiţioase ale indigenilor ar fi atunci urme din străvechiul sistem magic-astral care a dominat toate culturile afrasiatice. În orice caz simbolul şi valoarea lor religioasă trebuie interpretată prin documentele mesopotamiene şi mediteraniene referitoare la **lapis lazuli,** chiar dacă ne aflăm în faţa unor credinţe degradate, al căror sîmbure cosmologic a fost de mult pierdut. N-ar fi singura pildă de „uitare" pe care ne-o pune la îndemînă istoria vieţii mentale omeneşti. Sensul primordial, cosmic, al unui simbol sau rit se pierde, fiind înlocuit cu sensul magic, care la început nu avea decît un rol secundar.

---

8) Leon Wiener, *Africa and the discovery of América,* Philadelphia 1920—1922, vol. II, p. 237—248. Ipotezele profesorului Wiener — asupra influenţii exercitate asupra civilizaţiilor amerindiene de către cultura africană, aceasta din urmă fiind la rîndul ei puternic influenţată de către Arabi — nu au nici o valoare ştiinţifică. Informaţia adunată în cele trei volume din *Africa and thé discovery of America,* precum şi în *Mayan and Mexican Origins* (Cambridge 1926, privately printed) sau în cele patru volume de *History of Arabico-Gothonic Culture* (Philadelphia, 1917—1921) — este însă extrem de bogată şi temeinică.

9) F. B. Pearce, *Zanzibar* (London. 1920) p. 355 şi urm., citat de Wiener, *Africa,* II, p. 240.

Este greu de hotărît dacă o asemenea concepţie cosmică a făcut pe babilonieni să acorde metalelor o origine cerească — sau dacă ei au ajuns la această concepţie pentru că au observat de timpuriu meteoriţii, şi pentru că cel dintîi fier pe care l-au cunoscut a fost fierul meteoric. Inutil să amintim rolul important pe care l-au avut meteoriţii în alcătuirea credinţelor primitive şi populare asupra Cerului, credinţe care uneori ne fac să bănuim că unele popoare au considerat cerul ca o boltă de piatră. Meteoriţii au făcut o puternică impresie asupra minţii omului primitiv. Se cunosc cîteva exemple celebre de adoraţie a pietrelor căzute din cer ; cum ar fi, bunăoară, Ka'aba de la Mecca, sau meteoritul de la Pessinus, din Phrigia, care a fost venerat ca imaginea Cybelei, şi a fost apoi adus la Roma — puţin timp după al doilea război punic (205 în. Chr.) — în urma unui ordin al oracolului de la Delphi [10]. Dar în afară de asemenea exemple celebre din antichitate, colecţiile etnografice şi folclorice ne pun la îndemînă nenumărate documente în legătură cu devotamentul care îl arată şi astăzi oamenii faţă de aşa numitele **pierres de tonnere ;** care de cele mai multe ori nu sînt decît pietre găsite pe locurile lovite de trăz-

10) G. F. Kunz, *The Magic of Jewels and Charms* (Philadelphia, London, 1915), p. 74—75. Un întreg capitol al acestei cărţi bogate (p. 94—117) este închinat meteoriţilor. Totuşi Kunz, deşi specialist în folclorul tuturor pietrelor preţioase, nu cunoaşte lucrările pe care le citām în nota următoare.

net[11]. Tot ce venea de „sus“ era încărcat cu forțe magice și sacre. Iar devotamentul acesta față de anumite pietre se încadrează perfect în sistemul totalitar care unea prin aceleași legi întreg cosmosul.

Omul primitiv a cunoscut și a folosit, înaintea fierului terestru, fierul meteoric[12]. Eschimoșii întrebuințează și astăzi fier mteoric, pe care îl lucrează cu unelte de piatră[13]. Andree reproduce un cuțit de fier meteoric din Groenlanda (op. cit. fig. 31), care pare destul de bine făcut. Cînd Cortes a ocupat Mexicul, întrebînd pe indigeni de unde aveau cele cîteva cuțite — în stăpînirea șefilor — i se arătă cerul[14]. Același lucru se poate spune despre civilizațiile mesopotamiene și afrasia-

11) Cf. Richard Andree. *Etnographische Parallelen*, Neue Folge (Leipzig 1889), p. 30—41 („Der Donnerkeill“) ; P. Sèbillot, *Le Folklore de France* vol. I (Paris 1904) p. 104—105 ; W. W. Skeat, *Snakesto les* („Folklore“, vol. XXIII, 1912, p. 45—80).

12) Cf. G. F. Zimmer, *The Use of Meteoric Iron by Primitive Man* („Journal of the Iron and Steel Institute“, 1916, p. 306 sq.). Discuția asupra uzului fierului la primitivi și popoarele antichității, începută în *Zeitschrift für Ethnologie* în 1907, și urmată mai mulți ani, a fost rezumată de Montellius, *Praehistorische Zeitung*, 1913, p. 289 sq.

13) Richard Andree. *Die Metalle bei den Naturvölken mit Berücksichligung prähistorischer Verhältnisse*, (Leipzig, 1884), p. 129—131. Cartea lui Andree, deși foarte bogată, a fost puțin cunoscută cercetătorilor care au dezbătut aceeași problemă în ultimul timp.

14) T. A. Rickard, *Man and Metals. A history of mining in relation to the development of civilization* (New York. 1932), vol. I, p. 148—149. Sinteza pe care a încercat-o Rickard este pe alocuri destul de superficială. Informația sa etnografică și arheologică, e minimă. Totuși, cele două mari volume alcătuiesc singura istorie generală a rolului metalelor în civilizația umană care există în vreo limbă europeană.

tice. Sumero-accadienii au cunoscut la început fierul meteoric, căci ideograma AN—BAR (alcătuită din semnele pictografice „cer" şi „foc") înseamnă „metal ceresc", şi acesta e cel mai vechi cuvînt sumerian care indică fierul [15]. Cuvîntul care l-a înlocuit, BAR—GAL, „marele metal", s-a păstrat în termenul asirian **parzillu,** în sirianul **parzla** şi ebraicul **barzel** [16].

La Egipteni, deşi fierul indigen a fost bine exploatat de abia în amurgul civilizaţiei faraonice, cuvîntul care îl indică trădează aceeaşi origine meteorică : **bi-n-pet** (coptic, **benipe),** „metal ceresc". Wainright a dovedit că acest termen se referă la meteori, iar nu la o „Farbenanalogie", cum se credea pînă la el [17]. Mai tîrziu, cînd a început să se folosească minereul, s-a făcut deosebirea între cele două specii de fier, creîndu-se un nou termen : „fier de pămînt". Dar această îmbogăţire a vocabularului metalurgic e relativ tîrzie. Poate fi privită ca o excepţie originea terestră a celor două bucăţi de fier găsite în Piramida lui Cheops (2900 în. Chr.) şi mormîntul din Abydos (circa 2500 în. Chr.), origine care nu mai poate fi pusă

---

15) Hommel, *Grundriss der Geographie und Geschichte Vorderasienes* (Berlin, 1908—1922) p. 13 ; Giovanni Giustino Boson, *Les métaux et les pierres dans les inscription assyro-babiloniennes* (Inaugural-Dissertation, München 1914, 82 pagini). p. 11—12, Axel W. Persson, *Eisen und Eisenbereitung in ältester Zeit. Etymologisches und Sachliches* („Bulletin de la Société Royale des Lettres de Lund". 1933—34, Lund 1934, p. 111—127), p. 114.

16) Persson, *op. cit.* p. 113.

17) Wainwright, într-un studiu din „The Journal of Egyptian Archeaeology", 1932, p. 1 sq. — rezumat de ersson, *op. cit.*, p. 2—3.

astăzi la îndoială, mai ales în urma cercetărilor lui Quiring [18].

Un text hitit ne spune că regii din secolul XIV în. Chr. obţineau „fier negru din cer" [19]. Persson pune în legătură cuvîntul grecesc pentru fier **sidéros,** a cărui etimologie e necunoscută, cu latinescul **sidus-eris,** „corp ceresc", „stea", etc., şi cu litvanicul **svidu,** „a străluci" [20]. Fierul meteoric era cunoscut în Creta încă din epoca minoică (2000 în. Chr.) şi a fost găsit într-un mormînt din apropierea străvechiului Knossos [21]. Anumite pasaje din **Iliada** par a păstra amintirea acestei origini siderale a fierului.

SECRETELE METALURGIEI

Originea meteorică a metalelor le acordă, firesc, nenumărate virtuţi magice. Metalele, fie că veneau de-a dreptul din Cer (prin meteori), fie că erau descoperite în sînul Pămîntului — erau îmbibate cu forţe magice. De aceea, nu oricine putea lucra cu ele. Ritualele metalurgice, după cum vom

---

18) E. Wyndham Hulme, *Early Iron-smelting in Egypt* („Antiquity", June 1937, vol. XI, p. 222—223). H. Quidring — care şi-a rezumat cercetările în *Din Herkunft des ältesten Eisens und Stahl* („Forschungen und Fortschriftte". 1933, IX, p. 126—127) — dovedeşte că fierul terestru egiptean a fost găsit în nisipul Nilului, în special nisipul aurifer din Nubia, care conţine grăunţe de magnetit (Fe_3O_4) cu peste 60% fier.

19) Rickard, *Man and Metalls,* I, p. 149.

20) Persson, *op. cit.,* p. 114.

21) H. R. Hall, *The Civilization of Greece in the Bronze Age* (London, 1928) p. 253.

vedea în cursul acestui studiu, aveau o funcţie magică bine precizată. De altfel, nu numai în culturile mesopotamiene se întîlnesc asemenea credinţe în legătură cu metalurgia. În China şi India, cazanele de topit minereul şi „iniţiaţii" cunoscători ai ritualelor, păstrau în jurul lor o zonă sacră, alimentată şi păzită de forţe magice [22]. Un text al lui Senancherib, tradus de Boson, lasă să se înţeleagă că din cele mai vechi timpuri exista o castă specială — ghicitori, vrăjitori, sacerdoţi — care se ocupa cu lucrările metalurgice, şi care păstrau un „secret" ce nu se transmitea decît oral, „secret" îmbibat de magie [23]. Acelaşi lucru şi în Egipt, unde „operaţiunile metalurgice şi tehnice erau în strînsă legătură cu practicile sacerdotale"; se pare, chiar, că înşişi preoţii pregăteau statuile sacre [24]. Relaţiile dintre „topitorie" şi „vrăjitorie" s-au păstrat pînă în ziua de astăzi în anumite culturi populare asiatice [25]. Cei care lucrează cu metalele sînt în atingere cu forţe misterioase şi primejdioase. Magia metalului este tot atît de eficientă, fie că e de origine meteorică, fie că e scos din pămînt. În cel dintîi caz, metalul e încărcat cu toate virtutea Cerului din al cărui firmament s-a

22) Texte şi comentariu în *Alchimia Asiatică*, fasc. I, p. 27. şi urm., p. 72.

23) G. Boson, *I metalli e le pietre nelle inscrizioni sumero-assiro-babilonesi* („Revista degli StudiOrientali", vol. VII, 1916, p. 379—420) p. 381.

24) Aldo Mieli, *Pagine di Storia della Chimica* (Roma 1922), p. 115.

25) Robert Eisler, *Das Qainszeichen und dié Qenitor* („Le Monde Oriental". Upsala, vol. 29, 1929, p. 48—112) passim.

rupt[26] în al doilea caz, minereul e smuls înainte de vreme din matricea Mamei Pămînt, şi această operaţie aproape ginecologică este extrem de periculoasă prin forţele magice pe care le descarcă.

Etnografia şi folclorul ne ajută să înţelegem mai clar aceste străvechi credinţe în legătură cu metalurgia. În America de Nord Vest, bunăoară, fierarii sînt apreciaţi ; tradiţia meşteşugului lor e secretă, şi se transmite numai membrilor familiei[27]. În Africa dimpotrivă, fierarii sînt cînd respectaţi, cînd dispreţuiţi ; în amîndouă cazurile, însă, sînt consideraţi ca un grup de oameni misterioşi, aproape confundaţi cu vrăjitorii. Aşa, de pildă, tribul Bari, de pe Nilul Alb (Africa Centrală), socoteşte pe fierarii nomazi drept paria[28]. În Congo sînt însă foarte respectaţi, şi se crede că au o obîrşie regească. La Fani, fierarul e preot şi medic în acelaşi timp. Tribul Ogowé, care nu cunoaşte şi nu lucrează fierul, adoră foalele fierarilor triburilor din vecinătate, aşezîndu-le alături de alţi fetişi într-un loc sacru. De altfel, o credinţă similară ne întîmpină la unul din cele mai înapoiate triburi indiene, Bhil, care oferă vîrfurilor de lance cele dintîi fructe pe care le culeg[29]). Un alt trib african

---

26) Robert Eisler, *Zur Terminologie und Geschichte de jüdischen Alchemie* („Monaoschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums“, 1926, N. F. vol. 26, p. 194—201), polemizînd cu Dr. Gerhard Scholem, arată cum meteoritele metalice au condus la ideia cerurilor metalice, def ier, cupru, argint, aur. étc.

27) R. Andree, *Die Metalle bei den Naturvölkern,* p 136 sq.

28) Andree, *op. cit.* p. 9, 42.

29) L. Rousselet, *Revue d'Anthropologie,* II. 1876, p. 61 — citat de Andree, p. 42.

însă, Jolofii împinge atît de departe disprețul față de meșteșugarii metalurgici încît nici măcar un sclav nu se însoară într-o familie de fierari. La tribul Tibbu, aceștia sînt chiar excluși din societate[30]).

Toate aceste superstiții și obiceiuri dovedesc funcțiunea ambivalentă a fierului ; căruia și africanii, ca și tradițiile celorlalte popoare, îi conferă o origină divină și misterioasă. încît cel care îl lucrează și îi cunoaște „secretele" devine firesc o făptură primejdioasă — și este hulit, temut sau respectat, după împrejurări. De aceea fierarii alcătuiesc pretutindeni o clasă aparte, fiind considerați ca un grup de oameni misterioși, care trebuiesc izolați de restul comunității [31]. Fierul a rămas pînă astăzi în conștiința poporului încărcat cu puteri nefirești, și **cuțitul** joacă un rol de frunte în magie. Plinius (Hist. nat. XXXIV, 44) afirmă că fierul este eficent **contra noxia medicamenta** și, de asemenea, **adversus nocturnas limphationes.** Credințe similare se întîlnesc în India contemporană, la Dayaki, la musulmanii din Persia și Turcia [32].

Referințele pe care le citează Goldziher, deși numeroase, alcătuiesc numai un sfert din materia-

---

30) Andree, *op. cit.* p. 41—43.

31) R. Andree, *Ethnographische Parallelen und Vergleiche,* (Stuttgart 1878), p. 153 ; Die Metalle, p. 42 sq. ; Eisler, *Das öainszeichen*, passim.

32) I. Goldziher. *Eisen als Schutz gegen Dämonen* („Archiv für Religionswissenschaft", vol. 10, 1907, p. 41—46).

lul adunat de eruditul dr. Seligman [33]. Din toate aceste documente se precizează ambivalenţa magică a fierului în conştiinţa populară. Teama cu care sunt priviţi pînă în zilele noastre ţiganii fierari şi căldărari, izolarea la care sînt constrînşi în absolut toate comunităţile omeneşti cu care vin în contact se datoreşte în bună parte familiarităţii lor îndelungate cu metalele. Andree observă, de altfel, cît de mult seamănă ţiganii fierari cu fierarii din Africa [34].

După cum originea meteorică a metalelor e socotită pretutindeni o virtute magică sau divină — tot astfel descoperirea minereurilor subterane este pusă în legătură cu o anumită „inspiraţie" primită de om de la spiritele înalte, sau de o „revelaţie" trimisă de Dumnezeu (Zei) prin sfinţi (vrăjitori). Este aceeaşi „cupă a inspiraţiei" din basorelieful mesopotamiam şi din cartea apocrifă a lui Erza. Duhurile subterane, în paza cărora se află minele şi comorile, sau sfinţii care protejează umanitatea — revelează secretele metalelor, colaborînd astfel la „construcţii". Motivul primordial al „inspiraţiei" divine s-a păstrat pretutindeni în zonele metalurgice sau miniere.

Călătorul grec Nucius Nicander, care a vizitat Liège-ul prin secolul XVI, ne transmite legenda descoperirii cărbunilor în Nordul Franţei şi Belgiei : un înger s-a arătat sub chipul unui bătrîn

33) S. Seligmann, *Der böse Blick* (Berlin 1910), vol. I, p. 273—276 ; vol. II, p. 8—9, etc. ; Seligmann, *Die magischen Heill und Schutzmittel* (Sttutgart, 1927). p. 161—169. Această din urmă operă reprezintă o redacţiune mai desăvîrşită a cîtorva capitole din *Der böse Blick*.

34) *Die Metalle*, p. 79 sq.

venerabil şi a revelat unui fierar care-şi încălzea cuptorul cu lemne, gura unei mine carbonifere [35]). În Finister, o zînă răutăcioasă **(groac'k)** descoperă oamenilor existenţa plumbului argentifer [36]). S-tul Péran, patronul minelor, a născocit cel dintîi topitul minereurilor. Duhurile care păzesc minele sînt geloase de comorile pe care le stăpînesc. De aceea se crede, în Africa Occidentală şi aiurea, că cel care descoperă o mină, moare curînd. (Credinţa aceasta trebuie pusă în legătură şi cu superstiţiile universale ţesute în jurul „locului nou" ; cine intră întîi într-o casă proaspăt zidită, cine trece întîi pe un pod de curînd clădit, etc. — moare în scurt timp [37]). Melanezienii nu încep o nouă mină decît după multe rituri şi ceremonii [38]). Acelaşi lucru se întîmplă în Europa pînă la sfîrşitul Evului Mediu ; minerii nu deschideau o mină decît cu slujbe religioase [39]). Mina a fost considerată întotdeauna, după cum vom vedea, o matrice vie, în care minereurile se zămislesc şi cresc întocmai ca într-un pîntec. În afară de duhurile subterane, bune sau rele, ale minelor, mai trăiesc acolo, după credinţele minerilor, nenumărate alte fiinţe misterioase ; „Maître Hoemmerling", pe care poporul îl numeşte „Călugărul Muntelui", „La Dame Blanche", care ves-

35) Paul Sébillot, *Les travaux publics et les mines dans les traditions et les superstitions de tous les pays* (Paris 1894), p. 410.

36) *Ibidem*, p. 410.

37) *Ibidem*, p. 415 ; Paul Sartori, *Ueber das Bauopfer* („Zeitschrift für Ethnologie", XXX, 1898, p. 1—54). p. 15.

38) Sébillot, *Les travaux publics*, p. 417.

39) *Ibid*, p. 421.

teşte întotdeauna surpările, precum şi feluriţi strigoi, fantome, etc. [40]).

Metalurgia a fost, aşadar, pretutindeni o artă sacră. Şi sacralitatea aceasta se datora, cum am văzut, faptului că metalele nu făceau parte din „datele profane" ale existenţei omului — ci ele veneau din zone extra-terestre. Fie că le trimitea Cerul, fie că erau smulse din matricea subterană, — metalele veneau întotdeauna din „altă parte". Logica primitivă şi a culturilor arhaice se dovedeşte şi aici coerentă. Tot ce nu aparţine firesc omului, tot ce nu se găseşte în preajma lui, tot ce nu participă la „condiţia adamică de existenţă" este misterios, sacru sau demonic, pentru că îi **schimbă firea.** Acesta e sensul autentic, primordial, al tuturor credinţelor în legătură cu metalurgia : metalele schimbă firea omului, modificîndu-i condiţiile de existenţă. Şi această modificare se împlineşte pe deoparte pentru că anulează starea paradisiacă (etapele culegătorilor de fructe şi seminţe), creînd o stare nouă — pe de altă parte pentru că însăşi **prezenţa** metalelor în societatea umană aduce cu sine nenumărate forţe magice necunoscute, aparţinînd altor niveluri cosmice, şi jocul acestor forţe obscure (sacre sau demoniace) revelează sufletului omenesc alte orizonturi şi îi îngăduie alte experienţe.

De aceea, credinţele în legătură cu metalurgia şi „secretul" cazanelor de topit, pe care le întîlnim, alterate, în tradiţiile chineze, indiene şi mesopotamiene — ne întîmpină şi în tradiţiile elenice. Legendele despre primele cunoştinţe metalurgice,

---

40) *Ibid.* p. 479—493.

considerate la început tehnici sacre, au ajuns în Elada prin Asia Mică, mai precis prin Phrigia, şi insulele răsăritene. Dactylii, Cabirii, Corybanţii, Cureţii, Telchinii, etc. — toţi aceştia au fost la obîrşie duhuri metalurgice. Cabirii, ca şi Dactylii, sînt numiţi „meşteri ai cazanelor", „puternici prin foc", şi cultul lor — rituri în care prezenţa metalelor e semnificativă — s-a răspîndit cu timpul în întreaga lume mediteraneană, ajungînd pînă în Egipt [41]). Dactylii, care au dus în Creta şi Troada cele dintîi „secrete ale metalurgiei", erau preoţii zeiţei Cybela [42]). Această zeiţă, considerată mai tîrziu divinitate a munţilor, a fost la început zeiţa minelor şi a metalelor, avîndu-şi sălaşul **inlăuntrul** munţilor [43]). Şi nu este lipsit de semnificaţie faptul că tocmai una din zeiţele-Mame, în jurul căreia s-a creat mai tîrziu (cînd a devenit divinitate a Munţilor) „misterele" morţii şi învierii lui Attis — tocmai această zeiţă Cybela „inspiră" şi „revelează" oamenilor misterele metalurgiei. Cybela a fost şi ea — alături de alte mari zeiţe, Ishtar, Isis, Ashtarteea, Demeter — o „inspiratoare" şi o călăuzitoare a omului pe drumul nemuririi. Moartea şi învierea lui Attis, a cărui mister l-a împlinit întîi Cybela, a „inspirat" pe oameni ; ritualul împlinit de Cybela le-a slujit drept model pentru tehnica propriei lor

---

41) J. de Morgan, *La Préhistoire orientale, tome* III, (Paris 1927), p. 173—174.

42) Vezi cercetările lui Radet. *La Lydie et le monde grec au temps des Mermnadiq* (Paris, 1982) p. 269, etc., folosite de A. Rey, *La Sciencé orientale avant les Grecs* (Paris, 1930) p. 22.

43) Hugo Gressmann, *Die orientalischén Religionen im helenistisch-römischen Zeit* (Berlin, 1930), p. 59.

învieri. De aceea într-un depozit neolitic pe care profesorul Mosso l-a dezgropat la Paestos, s-au găsit alături de imaginile de lut ale zeiţei Mame şi scoice **petunculus**, o mare bucată de fier magnetic, mineral care pare a nu se găsi în Creta.

Sir Arthur Evans, din a cărui monumentală lucrare [44]) împrumutăm informaţia de faţă, reproduce (p. 47, fig. 12, 6 a şi fig. 13, 3) imaginea Marei Zeiţe neolitice, şi după felul rudimentar cum e lucrată înţelegem că ne aflăm în faţa unor credinţe extrem de vechi.

Este semnificativ faptul că o credinţă similară se întîlneşte în celălalt hemisfer : în mormintele arhaice din Yucatan, s-au găsit alături de perle şi scoici — amulete purtătoare de „viaţă" şi „nemurire" — bucăţi de fier [45]). De asemenrea, Madeleine Colani a descoperit, cercetînd megalithele din Haut-Laos (Indochina), perle arhaice şi clopoţele de bronz. Este ciudat că în zilele noastre femeile Dayak din Borneo poartă coliere de perle cu numeroase clopoţele de bronz [46]). Întocmai cum perla, simbol al matricei universale, emblemă a Vieţii şi a neodihnitei Creaţii [47]), asigură prin prezenţa ei o soartă norocoasă în viaţa post-mortem — tot astfel fierul, scos din pămînt (şi atunci este tot o emblemă a matricei universale) sau dobîndit din Cer, păstrează sufle-

---

44) *The Palace of Minos* (vol. I, London 1921), p. 37.

45) Stephens. *Incidents of Travel in Yucatan,* t. II, p. 344, citat de Andree, *Die Metalle*, p. 136.

46) Madeleine Colanţ, *Essai d'ethnographie comparée* („Bulletin de l'Ecole Française de l'Extrême Orient", vol. 36, 1936, p. 197—280), p. 199 şi fig. 24.

47) Despre simbolismul perlelor şi scoicilor în toate culturile umane, cf. cartea noastră *La Mandragoré.*

tul mortului în contact cu zonele sacre, siderale. Şi aceste zone sînt sacre tocmai prin **realitatea** lor, prin **permanenţa** lor, prin faptul că deşi participă la devenirea universală, nu sînt pieritoare, ca făpturile pămînteşti, ci eterne.

Documentele pe care le-am menţionat în acest capitol trădează aşadar aceleaşi concepţii cosmologice pe care le-am întîlnit cercetînd omologia Cer-Pămînt la mesopotamieni şi aiurea. Este uşor să ne convingem că oricum am privi orizontul mental al „primitivilor" sau al culturilor arhaice, ne întîmpină acelaşi **Weltanschauung** şi aceeaşi conştiinţă a participării, — prin orice experienţă, cît ar fi ea de neînsemnată — la marea Viaţă cosmică. Omul e în contact cu ritmurile şi nivelurile cosmice în orice clipă. Departe de a-l steriliza sufleteşte, această participare îi conferă o viziune totală a Cosmosului, îngăduindu-i, în acelaşi timp, orgolioase încercări de „unificare" a Cosmosului despicat prin creaţie... [48])

---

48) Ne-am ocupat de această „unificare" în primul capitol al cărţii de faţă, şi în *Legenda Meşterului Manole.* Problema o vom relua însă pe larg într-o lucrare specială asupra Simbolului.

Cosmos Viu

CREAȚIE ȘI NAȘTERE

Pentru mesopotamieni, ca şi pentru alte culturi arhaice, viaţa este un caracter universal al realului. Asta nu înseamnă numai că toate lucrurile sînt „însufleţite". Nu avem de-a face cu o credinţă animistă, care conferă tuturor obiectelor o anumită forţă magică obscură. În Mesopotamia ne întîmpină un sistem mai complicat şi mai rotunjit, rezultatul unei îndelungi valorificări a Cosmosului. Căci „viaţa" lucrurilor neînsufleţite nu se reduce la o dinamică misterioasă a lor, la capacitatea oricărui obiect de a fi receptacol sau izvor generator de energii magice. Viaţa cosmică este organizată întocmai ca viaţa omului ; cunoaşte **naşterea, sexualitatea** şi, în anumite cazuri, **moartea.**

Naşterea lucrurilor neînsufleţite nu s-a împlinit numai prin **creaţie.** Cum vom vedea în paginile ce urmează, lucrurile neînsufleţite — metale, pietre, etc., — continuă să se **nască** mult timp după Creaţie. Ele „trăiesc" deci în contemporaneitatea omului şi participă la acelaşi destin ca al lui. Cînd se spune, aşadar, că oamenii civilizaţiilor arhaice nu cunoşteau istoria, este numai un fel de a vorbi.

Ei cunoşteau o altfel de „istorie", în centrul căreia nu sta omul ca atare — ci Viaţa. Astfel că puteau nu numai să solidarizeze viaţa cosmosului cu drama umană — dar făceau **contemporane** cît mai multe din nivelurile realităţii cosmice cu această dramă umană.

Creaţia omului este unul din episoadele cele mai semnificative din mitologia mesopotamiană.

Nu e locul aici să o discutăm în amănunte, dar e destul să amintim că, după cele mai vechi tradiţii, Marduk (asociat întotdeauna cu o Mare Zeiţă : Nintud, Aruru sau Mami) [1]) creează oamenii printr-un **auto-sacrificiu.** Cam în toate legendele primitive, omul este creat din lut sau ţărînă [2]). În Mesopotamia, însă, se păstrează tradiţia completă : Marduk face pe om din pămînt şi propriul său sînge :

---

1) S. Langdom, *Le poème sumérien du Paradis, du Déluge et de la chute de l'homme* (trad. Ch. Virolleaud, Paris 1919), p. 22, 23, 31—32.

2) Sir James Frazer, *Folk-Lore of the Old Testament* (London 1919), vol. I, p. 3—44 ; *Creation. and Evolution în primitive Cosmogonies* (London, 1935), p. 3—35. (Deşi apărut în urmă, studiul care dă titlul volumului *Creation and Evolution* este scris în 1909, şi este mai puţin bogat ca cel din Folk-Lore). O tradiţie persană afirmă că omul e creat din sudoarea zeului (Carnoy, *Iranian Mythology*, p. 293, în *Mythology of all Races*, Boston. vol. IV) ; legendele semite, dimpotrivă, subliniază facerea omului din lut (Langdom, *Semitic Mythology*, vol. V). În anumite insule oceanice se crede că omul s-a născut din praf (murdărie) amestecat cu sîngele Creatorului (Dixon, *Oceanic Mythology*, Boston 1916, p. 107). Cf. pentru alte referinţe Stith Thompson. Motif-index of *folk-literature*, Vol. I, Helsinki 1932, p. 150—159 (este volumul 106 din „F.F. Comunications").

„Voi închega sîngele meu, îl voi face os.
„Voi ridica pe om în picioare, în adevăr omul va fi...
„Voi zidi omul, locuitorul pămîntului..." [3]).

King, care a tradus şi editat acest text, îl apropie de tradiţia chaldeeană a creaţiei, păstrată de Berosius (sec. III în. Chr.) care, după cum se ştie, a scris în greceşte o foarte preţioasă cosmologie babiloniană. „Şi Bel văzînd că pămîntul era deşert dar roditor, porunci unuia dintre zei să-i reteze (lui Bel) capul, să amestece sîngele care va curge cu pămînt şi să facă oameni şi animale capabile de a suporta aerul" [4]). Aceeaşi temă se întîlneşte şi în Egipt [5]). Sensul general al acestor mituri nu e greu de înţeles : creaţia este întotdeauna un sacrificiu. O viaţă nu se „împrumută" decît printr-o jertfă de sine. Această concepţie este atît de înrădăcinată în sufletul omului încît se regăseşte chiar în „motive" care nu mai păstrează decît foarte vag schema cosmologică (riturile construcţiei, Meşterul Manole etc.).

Acest gest primordial al zeului, creaţia omului prin propriul său sînge, este, într-un fel sau altul, imitat şi repetat de om în tot ce „face" şi „construeşte" el, chiar dacă substituie unui auto-sacrificiu

---

3) King, *The Seven Tablets of Creation*, p. 86 ; editat de Langdom, *Le poéme sumèrien, p. 33*. Furlani *(Il poema della creazione*, Bologna, 1934, p. 100 şi urm.) dă o traducere puţin diferită. Cf. ibid.. p. 34, 35, legende mesopotamiene similare. La p. 37—39, lista traducerilor acestui „poem al Creaţiunii".

4) Langdom, *op. cit.*, p. 34.

5) Frazer, *Creation*, p. 6 ; E. A. Wallis Budge, *From fetish to God in Ancien Egypt* (Oxford, 1934), p. 143, 434 (omul creiat din lacrimile zeului) ; Adolf Erman, *Dio Religion der Aegypter* (Berlin 1934), p. 66.

real, o efigie sau un rit. Dar dacă omul a fost zămislit cu sînge divin, alte lucruri de pe pămînt participă tot atît de direct (deşi poate nu atît de semnificativ) la corpul sau viaţa unui zeu. Bunăoară, Nilul, în tradiţia egipteană, izvorăşte fie din sîngele, fie din sămînţa lui Osiris [6]). Fluviile sacre mesopotamiene îşi aveau izvorul în matricea unei Mari Zeiţe. „Gura fluviului“ însemna în unele limbi semitice vaginul zeiţei [7]). Aceeaşi idee pretutindeni : omul, apele, viaţa organică, îşi au obîrşia în sîngele sau sămînţa divină.

Dar, mult timp după Creaţie, lucrurile neînsufleţite continuă să se **nască** pe pămînt. Se nasc, înmulţesc, şi uneori mor ; tocmai ca oamenii. Cu deosebirea că din tot neamul omenesc numai un singur bărbat, Ut-napishitim, care a fost aşezat de zei pe o insulă „la gura celor două fluvii“, participă total la nemurire. Lucrurile neînsufleţite — pietre, metale, pietrele preţioase — deşi s-au născut asemenea omului (şi uneori întocmai ca el, „ginecologic“), deşi cresc şi ele ca orice altă fiinţă, au to-

---

6) W. F. Albright. *Gilgames and Engidu, Mesopotamian Genii of fecundity* („Journal of the American Oriental Society“, vol. 40, 1920, p. 307—335), p. 324, 325 şi notă. După anumite tradiţii egiptene, sudanezii au fost creaţi de Râ printr-un act de autoerotism, (Budge, *From Fetish to God,* p. 144).

7) Albright, *Somes Cruces in the Langdom Epic* („Journal of the American Oriental Society“. vol. 39, 1919, p. 65—90), p. 69 : „gura prin care izvorăşte un rîu poate fi privită ca vulva sau *Muttermund* a pămîntului“. În babiloniană, *Kâ* şi *pû* înseamnă „gura fluviului“, *pû* = vulva *(ibid, nota 11).* Babilonianului *nagbu* „izvor“ îi corespunde ebraicul *neqebâ,* „femelă“. În l. ebraică termenul de „puţ“ se foloseşte şi în sensul de „Doamnă“, „soţie“. Cf. despre credinţele folclorice asupra naşterii copiilor. Dietrich, *Mutter Erde* (ed. II, Leipzig, p. 18 sq., 125 sq).

tuşi o viaţă mult mai lungă ca a omului. Aceste lucruri neînsufleţite participă deci mai total şi mai intens la sferele cereşti care le-au zămislit pe pămînt, sînt încărcate cu mai multă **realitate**, cu mai multă forţă magică. De aceea prezenţa lor aproape de trupul omului, este fastă. Aceste lucruri vii, care au cunoscut cîndva o naştere aproape „ginecologică“, dar care vor cunoaşte foarte tîrziu moartea, aşează pe om, pe de o parte, într-o corespondenţă astrală binevoitoare, iar pe de altă parte îi potenţează „realitatea“, asigurîndu-i o viaţă mai lungă şi mai fertilă. În această credinţă stă toată magia şi mistica pietrelor preţioase sau semi-preţioase. Dacă perla simbolizează matricea universală şi aduce femeii, care o poartă, fertilitate — jadul, în China, simbolizează principiul solar, etern, imutabil, şi cel care îl poartă îşi asimilează aceste virtuţi magice, care, după moarte, îi vor feri chiar trupul de descompunere.

SEXUALITATEA PLANTELOR

Sexualitatea este, ca şi Viaţa, un caracter universal al realului. Lucrurile care trăiesc sînt, în acelaşi timp, rodnice ; ele se înmulţesc în conformitate cu destinul lor, adică mai repede sau mai lent, dar nu sînt niciodată absente din marea dramă a vieţii şi a creşterii.

Este firesc, deci, ca mesopotamienii să fi descoperit sexualitatea reală, ştiinţifică, a unor anumite plante, cum e bunăoară smochinul sau pal-

mierul. Fertilizarea artificială a fost practicată din vremuri foarte vechi în țara celor două fluvii [8].

În Codul lui Hammurabi sînt cel puțin două paragrafe, care legalizează fertilizarea artificială [9]. Aceste cunoștințe s-au transmis apoi arabilor și evreilor [10]. Sexualitatea aceasta obiectivă, științifică, nu trebuie însă confundată cu sexualitatea, am spune, magică, pe care popoarele mesopotamiene o aplicau tuturor celorlalte plante, pe alte criterii decît cele ale observației corecte și practicii arboriculturii. Mesopotamienii (ca, dealtfel, multe popoare orientale și mediteraniene) aplicau termenii de „bărbat" și „femeie" oricărei plante a cărei formă sau culoare le aminteau organele generatoare, sau le slujeau la anumite vrăji prin care planta respectivă se integra într-o serie precisă de corespondențe sexuale.

Bunăoară, cipresul era „bărbat", ca și mătrăgura (NAMTAR) : iar arbustul **nikibtu** (Liquidambar orientalis) avea „femeie" și „bărbat", după

---

8) G. Sarton, *The artificial fertilization of datepalms in the time of Ashur-Nasir-Pal* („Isis". Nr. 60, vol. 21 Aprilie 1934) p. 8—14 ; *Additional note on date culture in ancient Babylonia* („Isis" Nr. 65, Iunie 1935). p.251—252.Aceste două studii ale lui Sarton amintesc toate disuțiile purtate în jurul problemei, și indică bibliografia specială.

9) A. H. Pruessen, *Date culture in ancient Babylonia* („Journal of the American Oriental Society", vol. 36, 1920, p. 213—232). Prussner valorifică studiul lui V. Scheil : *De l'exploatation des dattiers dans l'ancienne Babylonie* („Devue d'Assyriologie", 1913).

10) Solomon Gandz, *Artificial fertilization of datepalm in Palestine and Arabia,* („Isis", Nr. 65. vol. 23, 1935, p. 245—250).

forma lui, şi după rostul pe care-l avea într-o operaţie magică [11].

Aceasta dovedeşte că asirienii, ca şi alte popoare ale antichităţii, dădeau uneori dovadă de spirit de observaţie şi de aplicare ştiinţifică (fertilizarea artificială) — dar că „teoriile" lor asupra lumii organice nu porneau de la asemenea observaţii, ci de la o intuiţie totală a realităţii. Asirienii admiteau sexualitatea plantelor nu pentru că verificaseră acest lucru în cazul palmirului şi al smochinului — ci pentru că sexualitatea era un caracter universal al realului. De aceea şi clasificarea plantelor în „bărbat" şi „femeie" era făcută după anumite legi ale gîndirii magice : formă, culoare, rol magic.

Sexualitatea plantelor a fost afirmată şi de medicii indieni (Charaka, Kalpasthâna, ch. V. 3) şi terminologia sanscrită indică precis intuiţiile care au condus la o asemenea descoperire : asimilarea cu organele sexuale umane [12].

Cunoştinţele empirico-ştiinţifice ale acestor popoare arhaice nu erau folosite în construcţia sistemului de înţelegere al Lumii. Realitatea Lumii nu putea fi intuită decît total, iar nu fragmentar, plecînd de la amănunte sau practici empirice.

SEXUALITATEA METALELOR ŞI A PIETRELOR

Babilonienii, şi după ei alte popoare au aplicat sexualitatea întregului regn anorganic. Au distins,

---

11) R. Campbell Thompson. *The Assyrian Herbal* (London, 1934 ; 284 p. in 8°, litografiat p. XIX—XX.

12) Mircea Eliade. *Cunoştinţele botanice în vechea Indie* („Buletinul Societăţii de Ştiinţe din Cluj", vol. VI. Oct. 1931, p. 221—237), p. 234—235.

cum vom vedea îndată, pietrele „bărbăteşti" de pietrele „femeieşti", pe temeiul formei, culorii sau intensităţii strălucirii lor. Un text asirian, tradus de Boson, vorbeşte despre „piatra **musa** (de formă) masculină, piatra de aramă (de formă) feminină". În notă, Boson precizează că „pietrele masculine" sînt cele care au o culoare mai aprinsă, iar „pietrele feminine" cele care au o culoare mai palidă [13]. În textele alchimice siriene se vorbeşte despre „magnezia femeiască" [14]. De altfel, după cum se ştie, cuvîntul **arsen** înseamnă „bărbătesc". Şi astăzi, bijutierii deosebesc „sexele" diamantelor după luminile lor. În Babilonia, sărurile şi minereurile erau socotite „bărbăteşti" şi „femeieşti" după culorile lor. Această deosebire se întîlneşte chiar în cele mai vechi texte, în aşa numita literatură rituală, şi s-a păstrat în tabelele medicinale [15]. Intuiţia aceasta n-a pierit în conştiinţa popoarelor orientale şi mediteraniene, ci a fructificat şi s-a amplificat necontenit pînă în timpul Evului Mediu. Lapidariile medievale cunoşteau, bunăoară, două specii din **lapis judaicus**; cea „bărbătească", prevăzută cu mai multe şiruri de ţepi egal distanţaţi între ei — şi cea „femeiască", netedă (era dealtminteri o fosilă, care se găsea în Siria şi Palestina).

Alchimia europeană defineşte Marea Artă ca „secretul" combinării „Masculinului" cu „Femininul". Cum vom vedea îndată, chiar această „com-

---

13) Boson. *Les métaux et les pierres*, p. 73.

14) Ed. v. Lippmann *Enstehung und Ausbreitung der Alchemia* (Berlin 1919), p. 393.

15) R. Eisler, *Die chemische Terminologie der Babylonier* („Zeitschriff für Assyriologee". Bd. XXXVII, Aprilié 1926, p. 116. Kunz, *The Magic of Jewels and Charms*. p. 188.

binare“, departe de a avea un înţeles chimic, are o semnificaţie mistică.

Credinţele acestea nu sînt simple „superstiţii“ lipsite de orice valoare teoretică. Şi ele nu se pot reduce întotdeauna la o metaforă, aşa cum ar putea fi cazul, bunăoară, la poetul arab Ibn Errumî : „Care armă e cea mai bună ? Numai o sabie cu tăişul bărbat şi latul femeie“ [16]. Dar poate că şi această metaforă nu este decît expresia poetică a unei credinţe generale ; căci arabii numesc fierul tare, „bărbat“ **(dzakar),** iar pe cel maleabil „femeie“ **(ânît)** [17].

Credinţele acestea exprimă un sistem cosmologic şi metafizic, care-şi are rădăcinile şi justificarea într-o intuiţie specială a concretului. Mesopotamienii, ca şi alte popoare, asemănau între ele obiectele reale nu în conformitate cu anumite clasificări abstracte, rod al unor cercetări analitice minuţioase — ci după „aparenţele“ lor, adică după intensitatea lor concretă. Asta nu înseamnă că erau incapabili de eforturi de abstractizare. Ceea ce ştim despre cosmologia şi astronomia chaldeo-asiriană ne dovedeşte cu prisosinţă însuşirile lor speculative. Dar ideea pe care şi-o făceau ei despre „lege“ se deosebeşte de cea dobîndită de cei dintîi gînditori şi matematicieni greci. „Legea“ era numai formularea intuiţiei unui **întreg cosmic.** Odată ce-au stabilit Viaţa şi Sexualitatea ca un caracter universal al realului — ca un corolar al

16) F. W. Schwartzlose, *Die Waffen der altern Araber ans ihren Dichtern dargestellt* (Leipzig, 1886), p. 142. Cs. Lippmann, *Enstenhung und Ausbreitung der Alchemie*, p. 403.

17) Leo Wiener, *Africa and the discovery of America*, vol. III p. 11—12.

omologiei Macro-Microcosmos — au aplicat această „lege“ în experienţa cotidiană. Şi pentru că ştiau că pietrele şi minereurile sînt **(trebuie să fie)** şi ele sexuate, au clasificat exemplarele care le cădeau sub simţuri pe temeiul „aparenţelor“ lor : formă, culoare, etc. Importanţa pe care babilonienii, ca şi alte popoare arhaice, o acordau „aparenţei“ nu trebuie să ne inducă în eroare. Nu e vorba aici de „iluzii“, ci de un foarte puternic simţ al concretului. Lucrurile **sînt** aşa cum **par.** O viaţă mentală concentrată atît de intens asupra „întregului viu“, nu cunoştea nevoia despicărilor şi analizelor decît în măsura în care aceste exerciţii puteau descoperi analogii în acele lucruri care la prima vedere păreau disanaloage. Cosmologia şi metafizica mesopotamiană este creaţia unui intens simţ al concretului.

Un lucru nu putea fi „real“, nu putea fi „viu“, dacă nu era sexuat. De aceea nu numai pietrele şi minereurile erau sexuate, ci şi lucrurile construite de mîna omului. După cum o casă, în credinţele tuturor popoarelor [18], nu putea fi reală, nu putea dura, înfruntînd timpul, decît dacă devenea **vie** printr-o jertfă care îi comunica „viaţă“ şi „suflet“ — tot aşa un lucru făcut de mîna omului era sau devenea **viu** prin sexuarea lui, prin integrarea lui într-un destin cosmic. În India, bunăoară, altarul sacrificial **(vedi),** era „feminin“, iar focul ritual **(agni),** „masculin“ — şi „din unirea lor se zămisleau urmaşi“. Dar nu numai altarul **(vedi)** avea această semnificaţie mistică. „Centrul pămîntului“, „buricul“ **(nâbhi),** era considerat, în India

---

18) Am dezvoltat această ideie în *Legenda Meşterului Manole.*

drept matricea Zeiţei Mame [19]. Să ne amintim, de asemenea, că indienii, ca şi mesopotamienii şi celalte popoare orientale, concepeau „buricul pămîntului" drept adevăratul centru al Cosmosului. Polivalenţa simbolică a lui **nâbhi** este evidentă. Întocmai ca şi Ka'aba, care era sacră : 1) ca meteorit, 2) ca „centru al Pămîntului", 3) ca „locuinţă" a zeului masculin. Aceleaşi idei se întîlnesc la greci (Herodot, V, 92) şi la germani. Cuptorul de topit zmalţurile (Schmelzofen) era considerat „matrice", „sîn" (Mutterschoss). Au rămas pînă astăzi în vorbirea curentă asemenea intuiţii străvechi („Mutterkuchen", etc.) [20].

Din aceste credinţe, şi din altele, similare, s-a născut noţiunea „pietrelor ginecologice", adică a unor pietre care aveau virtutea să promoveze fertilitatea şi să faciliteze naşterile. Babilonienii cunoşteau o sumă de asemenea pietre ginecologice. Grecii vechi, arabii şi unele popoarele primitive — deşi din motive diferite — foloseau pietrele cu virtuţi ginecologice. Am dedicat acestei probleme un întreg capitol din cartea noastră **Legenda Mătrăgunei,** şi nu mai putem reveni aici [21].

---

19) *Satapatha Brahmana, I, 9, 2. 21.* K. F. Johansson. *Ueber die altindische Göttin Dhisana* („Skrifter utgifna Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, Uppsala-Leipzig 1917), p. 51—55.

20) R. Eisleir, *Die chemische Terminologie der Babylonier,* p. 115.

21) Cîteva indicaţii despre pietrele ginecologice : Ruska, *Das Steinbuch des Aristoteles,* p. 18, 165 ;

Boson. *I metalli e le pietre,* p. 413—414 ; B. Laufer, *The Diamond. A study in Chinese and Hellenistic Folklore* (Field Museum, Chicago 1915) p. 9 şi urm. Rolul pietrelor magice, în general, este discutat în cartea noastră, de apropiată apariţie, *Legenda Mătrăgunei.*

Alte pietre aduc ploaia tot datorită structurii lor „feminine“ [22]. Sînt de asemenea pietre care, prin forma lor — naturală sau cioplită — întruchipează atît de concret „ideea“ feminină încît devin idoli. Ele nu participă numai la magia Marii Zeiţe, simbol al fecundităţii universale — ci **devin** această Zeiţă. Adică, forma lor constituie un receptacol atît de perfect pentru „ideea“ Marii Zeiţe, încît aceasta este atrasă magic (prin magia „corespondenţei“) şi se întrupează în piatră. Dacă un meteorit de felul celui de la Mecca (Ka'aba) participă la sferele de unde a căzut şi creează prin prezenţa lui un mediu fast, „binecorespondent“ — e uşor de înţeles de ce alte pietre, care **realizează** un simbol sexual feminin sau masculin, se bucură de asemenea de un cult special. Ele condensează forţa magică sau divină înlăuntrul lor.

„NUNTA“ ŞI SENSIBILITATEA METALELOR

„Nunta metalelor“, de care vorbesc alchimiştii medievali şi rosicrucieni, într-un sens mistic — este o idee care-şi are rădăcinile în cele dintîi intuiţii ale omului. Idolii atît de respectaţi în Asia Mică, socotiţi întruparea Marii Zeiţe — erau de fapt imaginea matricei divine (vulva) şi erau numiţi „Piatra-Mamă“ sau, cum precizează inscrip-

---

2) Scurtă bibliografie în R. Eisler, *Kuba-Kybele* („Philologus“, vol. 68, 1909, p. 118—151, 161—209). p. 192, nota 222. Legătura între pietre, sexualitate şi potop discutată de Carl Hentze, *Mythes et légendes lunaires* (Anvers, 1929), p. 34 sq.

țiile mithriace, **petra genitrix** [23]. Pausanias (II, 21 1) vorbește de un loc în Argos, considerat sanctuar al Demetrei, care se numea **délta.** Fick, și după el Eisler, traduc pe drept cuvînt **délta** — vulva. **Daleth** — **délta** — „ușă" — femeie". Nu e locul să amintim aici toate credințele care se leagă de concepția „femeii ca poartă", și pe care le-a studiat Trumbull, într-o carte pe atît de interesantă pe cît este de rară [24]. La greci în general triunghiul, **délta,** simboliza femeia, iar pitagoricienii îl considerau chiar **arche geneseas** [25], nu numai pentru perfecțiunea lui geometrică, ci și pentru că reprezenta un archetip ideal al izvorului fecundității universale. Noțiuni identice se întîlnesc și în tradițiile tantrice indiene, care deși apar în scrieri relativ recente, au mii de ani de viață „secretă", latentă, înapoia lor [26].

Evident,, simbolul „nunții" se întîlnește pretutindeni unde piatra sacră este considerată „casă", „locuință" (matrice) a zeului masculin (phallos). Zeița Ka'aba, întrupată în piatra sacră de la Mecca, numită „fecioara coaptă", era reprezentată alfabetic ca „locuința", iar astrologic ca „mansio", „statio" a zeului Lunei. De asemenea, **piatra**

23) Eisler, *Kuba-Kybele,* p. 136—137 ; *Weltenmantel und Himmelszelt* (München 1910), vol. II. p. 411.

24) H. C. Trumbull, *The theréshold covenant* (New-York, 1892), p. 252—257, citează credințe chineze, grecești, evreești, etc. asupra identității femeie = poartă.

25) Franz Dornseiff, *Das Alphabet in Mystik und Magic* (Leipzig 1925, ed. II) p. 21—22.

26) Giuseppe Tucci. *Tracce di culto lunare in India* („Rivista di Studi Orientali", vol. XII, 1929—1930, p. 419—427) p. 422 și notă, citînd opinia autorizată a tantricului Bîskara Rîya.

Ka'aba, **tetragonos lithos**, era „casa" unui **pyramis** sau obelisc („Konische Phallosstein") [27].

„Sexualitatea" corpurilor neînsufleţite nu trebuie considerată, în cazul nostru, prin punctul de vedere, vulgar, al psihanalizei. Este vorba aici de o concepţie curajoasă, a unui Univers viu, **întreg**, armonic. Noţiunile de „naştere" şi „renaştere" fiind strîns legate între ele, era fatal ca simbolismul religios din toate timpurile să folosească expresii fiziologice şi erotice. În cazul nostru, nici măcar nu e vorba de ideea religioasă a **renaşterii** — ci numai de o concepţie cosmologică a Vieţii împărţită în două sexe ; concepţie care face posibilă o viziune totală a Universului, înglobînd după cum am văzut, nu numai fiinţele însufleţite, dar şi obiectele „moarte", chiar cele făcute de mîna omului. Să nu uităm că într-un **Weltanschauung** întemeiat pe omologia perfectă dintre Cer şi Pămînt, şi pe Magie — toate lucrurile participă la arhetipuri, toate au anumite virtuţi magice, prin ele însele sau prin participare. E destul ca un obiect neînsufleţit să aibă o anumită formă sau o anumită **culoare** — ca el să se trezească deodată cu nenumărate latenţe, cu virtuţi magice.

Ideea că toate lucrurile din lume sînt dominate de aceeaşi lege a vieţii — Dragostea, Sexualitatea — n-a pierit odată cu stingerea culturilor mesopotamiene. Sînt structuri mentale, mai ales în lumea eurasiatică şi mediteraniană, care se schimbă foarte lent. De aceea, misticul şi exegetul evreu

27) Eisler, *Kuba-Kybele*, p. 135.

Bahya Ben Asher (m. 1340) scrie. : „Nu numai la palmieri se întîlneşte **bărbat** şi **femeie,** ci la toate speciile de plante, precum şi la **minerale,** se află această înfrăţire pe sexe, într-un mod firesc“ [28]. Sexualitatea mineralelor este menţionată şi de Sabatai Donnolo (913—928). Misticul şi savantul arab Ibn Sînâ (980—1037) afirmă că „iubirea romantică“ **(al-ishaq)** nu este un sentiment specific omului, „ci permează toate lucrurile existente — cereşti, elementale, vegetale, minerale şi animale — şi sensul acestui mister nu poate fi nici perceput nici înţeles, şi orice explicaţie îl face şi mai obscur“ [29].

Ideea alchimică de „combinare“ este, de fapt, o nouă interpretare a funcţiunii cosmice de „căsătorie“. Ceea ce mai tîrziu va fi considerat ca un proces „obiectiv“ de combinare, neutralizare, degradare — în concepţia cosmologică a babilonienilor este numai o nouă manifestare a ritmului vieţii universale [30].

Asistăm aici la degradarea sensului originar — care era „organic“ şi cosmic — al unui fenomen natural, la transformarea lui în „proces mecanic“. Operaţiile fizico-chimice, evenimentele cosmice, după revoluţia mentală desăvîrşită de Renaştere, îşi capătă autonomia faţă de legile **vieţii** universale, integrîndu-se însă într-un sistem de legi mecanice, „moarte“. **Nunta** devine **combinare ; dra-**

---

28) Solomon Gandz, *Artificial fertilization of datepalms in Palestine and Arabia* („Isis“, Nr. 65, vol. 23, Iunie 1935. p. 245—250) p. 246.

29) Gandz, *op cit*., p. 246.

30) Eisler, *Die chemische Terminologie*, p. 119 şi urm.

gostea devine **combustie, moartea** devine **neutralizare, incinerare,** etc. Credem că nu ne înşelăm afirmînd că aceste observaţii în legătură cu terminologia alchimică şi chimică, explicate prin degradarea sensului original — pot aduce lumini noi în înţelegerea fenomenului Renaşterii şi evului modern european. Renaşterea izbuteşte să instaureze definitiv concepţia anorganică, mecanică, a Cosmosului. Validitatea acestei concepţii e întemeiată, după cum se ştie, pe **legile** materiei neînsufleţite, iar secolul XIX a încercat să aplice aceste legi şi asupra fenomenelor biologice şi psihologice.

Nădăjduim să demonstrăm într-o lucrare specială că etapele vieţii mentale ale omenirii sînt în directă legătură cu cîteva descoperiri importante : metalurgia, agricultura, măsurarea timpului, etc. Prin fiecare descoperire de acest fel, omul lua contact, am spune, cu o altă ordine de realităţi, şi se integra într-un nou Cosmos. Descoperirea agriculturii, bunăoară, a integrat pe om într-un cosmos viu, ale cărui „legi" stau sub semnul identificării Pămîntului cu femeia, ploaia, fecunditatea, naşterea şi moartea. Nu e vorba numai de omologări şi ecuaţii simbolice între aceste realităţi de niveluri deosebite — ci de **experienţe** pe care le-au făcut posibile descoperirea fenomenului agricol şi trăirea îndelungată în ritmurile vieţii vegetale. Trebuie să subliniem mai ales faptul că aceste experinţe au modificat total structura mentală a omenirii ; omul agricol a luat cunoştinţă de realităţi care îi erau inaccesibile în viaţa nomadă, a descoperit legi şi a înţeles simbolurile faţă de care mintea lui era cu de-

săvîrşire opacă înainte de a **trăi** experienţa vegetală.

O modificare analoagă a structurii mentale s-a petrecut odată cu descoperirea metalurgiei. Un alt Cosmos a fost cunoscut, **revelat,** prin lucrarea metalelor, care, după cum vom vedea, erau şi ele concepute ca nişte organisme vii. Prezenţa metalelor şi ritualele metalurgice au provocat experienţe şi au alimentat procese sufleteşti prin care omul a fost **schimbat** în sensul concret al cuvîntului. A simţit, adică, şi a privit altfel lumea, descoperind realităţi care îi erau pînă atunci inaccesibile. Fiecare etapă fundamentală din istoria omenirii a făcut aşadar posibilă „pătrunderea" omului în alte niveluri cosmice. Fiecare nouă modificare a structurii umane înseamnă, într-un anumit sens şi o nouă fructificare a conştiinţei — omul dobîndind zone noi de experienţă şi descoperind analogii între niveluri cosmice. Fiecare nouă modificare a structurii totdeauna însă, aceste etape din istoria mentală a omenirii înseamnă şi un pas înainte, o „evoluţie". Anumite descoperiri au condus uneori la o concepţie sterilă a cosmosului şi vieţii, concentrînd atenţia omului asupra legilor materiei moarte, făcînd incomprehensibil simbolismul culturilor tradiţionale, adulterînd chiar principiile metafizice. O asemenea concepţie sterilă a cosmosului — cu toate derivatele ei mecaniciste şi pozitiviste — a instaurat în conştiinţa europeană Renaşterea. În clipa cînd legile materiei moarte au căpătat primatul desăvîrşit în cunoaşterea occidentală, un mare număr de **experienţe** au devenit inaccesibile, şi un întreg sistem de simboluri a devenit opac.

„MOARTEA“ ŞI „ÎNVIEREA“ METALELOR

Dacă metalele şi mineralele pot „iubi“, şi pot face „nuntă“ — evident că ele sînt înzestrate cu o anumită sensibilitate. Într-adevăr, textele alchimice helenistice şi arabe vorbesc despre „tortura“ metalelor. Expresia pentru „operaţiunile chimice“ este tocmai aceasta : **tortura.** Şi metalele sînt înglobate în marea lege mistică — elaborată de lumea alexandrină şi creştină — că **viaţa eternă nu poate fi obţinută fără suferinţă şi fără moarte.** Într-un text alchimic foarte cunoscut — **Turba Philosophorum** — întîlnim această idee „mistică“ a suferinţei metalelor. „Eo quod cruciata rex, cum in corpore sumbergitur, vertit ipsum in naturam inalterabilem ac indelebilem“ [31]. Ruska precizează că, la alchimiştii greci, expresia de „tortură“ era numai alegorică. Ea începe să desemneze „operaţia chimică“ de abia în alchimia arabă, şi acolo într-un sens destul de misterios.

În **Testamentul lui Ga'far al Sâdiq** se spune precis : corpurile moarte trebuiesc torturate prin Foc şi prin toate Artele Suferinţii, ca să fie înviate din nou ; căci fără suferinţă şi fără moarte, nu poate fi vorba de Viaţă Eternă [32].

Ne aflăm, în plin Ev Mediu, în faţa unor idei care îşi au rădăcinile în străvechile intuiţii mesopotamiene. Pe de altă parte, este uşor de descifrat

---

31) Julius Ruska, *Turba Philosophorum. Ein Beitrag zur Geschichte der Alchemie* (Berlin, 1931), p. 168 ; text german. p. 254.

32) Julius Ruska, *Arabische Alchemisten* (Heidelberg, 1929) p. 77.

aici o altă formă a „misticii creației", de care ne-am ocupat la începutul acestui capitol. Alchimistul arab spune că fără suferință și fără moarte nu se poate nădăjdui Viața Eternă — iar tradițiile arhaice ale Creației afirmă că omul și toate lucrurile vii au fost zămislite din sîngele zeului, prin **moartea** lui, prin suferințele lui. De asemenea, construcțiile ridicate de mîna omului nu pot **dura** (nu pot avea, în sensul materiei, o „viață eternă") dacă cineva, om sau animal, nu este jertfit la temelie. Este adevărat, iar textele arabe mai sus citate întîlnim o „mistică alchimică" alimentată și creată de nenumărate izvoare spirituale (gnoza creștină, sofismul persan, etc.), care depășește în semnificațiile sale rudimentarele documente mesopotamiene. Este vorba aici de suferința care **mîntuiește,** de moartea care trebuie experimentată voluntar ca să dobîndești Viața veșnică — semnificații care au fost descoperite și adîncite odată cu apariția creștinismului. Dar ele aveau totuși, înapoia lor, o îndelungată pregătire orientală.

MEDICINĂ și MAGIE

Într-un astfel de Cosmos, perimat de aceeași forță magică, ocupat de aceleași forme — care se întîlnesc în toate nivelurile existenței — maladiile nu pot avea decît o cauză magică. A intervenit într-un organism un agent din afară (demon, vrajă) ; sau omul a intrat în contact cu o zonă nefastă, vrăjită (a atins un obiect impur, a călcat legile rituale, și-a asimilat un obiect de

altă „structură“ decît cea pe care o are corpul său); sau, pur și simplu, „destinul“ său (astral, dar și organic) îl face să sufere, îl introduce într-un „infern“ (durere, lipsă de armonie, inconștiență). Oricare ar fi „cauza istorică“ a maladiei, „cauza primă“ este de ordin magic: s-a stricat armonia prin intervenția unor forțe **necorespondente.** Și aceste forțe — personificate sau nu — pot fi expulzate prin mijloace pur magice, sau prin ajutorul unor substanțe (minerale sau vegetale), încărcate cu latențe benigne, adică **corespondente.**

De aceea medicina babiloniană a fost multă vreme o simplă tehnică vrăjitorească. Se încerca expurgarea forțelor nocive, necorespondente, prin mijloacele cele mai simple, adică prin imprecații, talismane, vrăji. Anumite pietre erau îmbibate de forțe magice benigne, și ele erau purtate aproape de piele, în legătură directă cu trupul uman, pentru a-l încărca de energie vitală, armonioasă. „Pietrele magnifice, pietrele abundenții și ale bucuriei, făcute splendide pentru carnea zeilor... aceste pietre, așezate ca ornament pe pieptul Regelui, Azag, mare preot al lui Enlil, fă-le să strălucească, și Spiritul rău să se țină departe de locuință...“ [33]. Aceeași credință în influența anumitor pietre scumpe (jad), îmbibate de forțe sacre, vitalizante — se întîlnește și în China [34] ca să nu mai vorbim de culturile „etnografice“,

33) Boson, *Les métaux et les pierres*, p. 69.

34) Mircea Eliade. *Alchimia asiatică*, vol. I, p. 18 și urmare, despre virtuțile diamantului turcoazei și ale altor pietre prețioase.

în care pietrele preţioase şi semi-preţioase au virtuţi talismanice şi terapeutice [35].

După tot ce-am spus în paragrafele precedente asupra însuşirilor magice şi valenţelor cosmice ale anumitor pietre, credinţele acestea sînt foarte uşor de înţeles. Prin purtarea direct pe piele a pietrelor încărcate cu virtuţi vitalizante — omul **pătrunde** în zona cosmică la care participă aceste pietre, pătrunde deci într-o **realitate** bine organizată, la adăpost de „conflicte" şi „drame". Omul este proiectat magic într-un nivel în care nu ajung „demonii", adică nu pătrund forţe „necorespondente" sau disanaloage.

Atît era de organică legătura între **maladie şi păcat** (păcat împotriva „sacrului", a **armoniei, a** legilor) — încît în multe culturi arhaice îmbolnăvirea omului revela prezenţa „păcatului". Astfel se întîmpla în Yucatan [36], în Babilonia [37] ca şi cu Israel [83]. Mărturisirea păcatelor era uneori ocazionată de o bruscă îmbolnăvire [39]. Legăturile dintre magic şi medicină sînt atît de cunoscute încît ne îngăduim să nu stăruim asupra lor [40].

---

35) Cf. Kunz, *The Magic of Jeweles and charms.* passim, şi cărţile lui S. Seligmann.

36) Raffaelle Pettazoni, *La confessione dei peccali,* vol. I. (Bologna, 1929) p. 106 şi urm.

37) *Ibid.* vol. II (Bologna, 1934), p. 107, 110.

38) *Ibid.* vol. II. p. 260.

39) *Ibid.* vol. I. p. 51 ; 57.

40) Cf. Meissner, *Babylonien und Assyrien,* vol. II, p. 283—323. despre medicina asiro-babiloniană. Texte noi, araduse şi comentate, în studiul lui R. Campbell Thompson. *Assyrian medical text* („Proceedings of the Royal Society of Medicine", 1924, vol. XVII, p. 1—34). Bibliografie, Pettazzoni, *La Confessione dei peccati.* vol. II, p. 72 şi urm.

Medicul babilonian făcea şi el vrăji — adică încerca conjurarea răului prin mijloace magice [41]. În anumite zile nefaste medicul nu-şi poate îngriji bolnavul, după cum, în acele zile, Regele nu-şi poate exercita autoritatea regală [42]. Aceasta dovedeşte încă odată semnul magic sub care stau toate activităţile umane. Dovedeşte, de asemenea, că boala era o întîmplare semnificativă, o rupere a armoniei cosmice — şi împotriva ei nu se poate lupta într-un timp anarhic (zile nefaste), într-un interval deschis tuturor posibilităţilor. De altfel, patronii medicilor sînt anumiţi zei (Enki-Ea, Nimurta, Tammuz) [43]. Nimurta, patronul medicilor, este în acelaşi timp zeul graniţelor [44] ; el veghează, deci, la păstrarea limitelor, este o divinitate a inteligenţei şi Justiţiei. Boala, ca şi nerespectarea graniţelor — teritoriale, biologice, morale — este o ieşire din norme, o rupere a armoniei, a înţelegerii, un act anarhic.

Maladiile erau, deci, uneori, o personificare a anarhiei, a Spiritului Răului, a „demonilor". Împotriva lor se lupta prin vrăji (restabilire magică a armoniei) sau prin anumite medicamente, minerale sau vegetale : acestea din urmă îndeplineau tot o funcţie magică, deoarece influenţau prin virtuţile lor latente (forme, culori, gust, etc.), interveneau în dezordinea organică a corpului uman, cu tot ceea ce le conferea o participare la realităţile nevăzute. O piatră de o anumită culoare fastă —

41) G. Furlani, *La Religione babilonese-assira*, vol. II, p. 166.
42) *Ibid.* p. 185, 201.
43) *Ibid.* vol. I, p. 126, 157. 280, 281, étc.
44) *Ibid.* vol. I. p. 224.

îmbibată de puterea și vitalitatea „Cerului“ la care participa — avea destulă energie magică pentru ca să poată restabili armonia în corpul bolnavului. Același lucru se poate spune despre anumite plante, medicinale. Ele aveau virtuți medicinale pentru că aveau virtuți magice, pentru că le „corespundea“ o realitate fastă dincolo, în Cer.

De aceea bolile erau considerate ca o luare în stăpînire a corpului de către demoni. De aceea anumite texte mesopotamiene conjură demonii benigni să intre în corp, să ia locul celor răi, anarhici, „dramatici“ [45].

Lucrînd cu plante și cu minerale, medicina babiloniană rămîne în același cosmos magic al orizontului său mental. Pentru că, așa cum am văzut, și plantele și mineralele aparțin aceluiași, întreg ; ele sînt vii, sînt „sexuate“, primesc, păstrează și răsfrîng forța magică universală, prin misterioasele legi ale participației, analogiei, corespondenței. Lucrînd cu **plantele** — babilonienii păstrau contactul cu o simbolică și o magie străveche : cosmologia acuatică, vegetală, ale cărei rădăcini se împlîntă adînc în trecutul omenirii. (Apa a fost întotdeauna un instrument contra „magiei negre“, contra vrăjilor. „Planta vieții“ se afla, după tradițiile indo-iraniene și mesopotamiene, în fundul Oceanului [46]. Lucrînd cu mineralele — babilonienii erau aproape de un alt izvor magic : concepția

---

45) Fr. Lenormant, *La Magie chez les Chaldéens, et les origines* (Paris, 1874), p. 33. Despre conjurarea „durerilor de cap“, p. 20, 21—23.

46) Despre rolul Apei și al plantelor, cf. cartea noastră *La Mandragore*.

Cerurilor „metalice“ şi cea a Pămîntului Mamă a minereurilor, concepţie pe care rămîne s-o dezbatem în paginile ce urmează.

Asemenea concepţii magice n-au structurat doar culturile mesopotamiene — ci au cucerit zone foarte largi, în tot bazinul Mediteranei şi în Asia Occidentală [47].

---

47) Max Semper. *Rassen und Religionen im alten Vorderasien.* (Heidelberg, 1930), p. 365—367.

Alchimia Babiloniană

ISTORICUL CONTROVERSELOR

Anul 1925 va rămîne o dată importantă în istoria alchimiei orientale. În acel an s-a dezbătut pentru prima dată, cu seriozitate şi pasiune, problema documentelor alchimice asiriene de curînd descifrate şi traduse de R. Campbell Thompson [1], Bruno Meissner [2] şi Robert Eisler [3] În urma interpretării propuse de Robert Eisler, au intervenit în discuţie — cu puncte de vedere pe care le vom cerceta în paginile ce urmează — asiriologul H. Zimmern [4], istoricul chimiei Ernest Darmstaedter [5]

1) *On the Chemistry of the Ancient Assyrians* (London. 1925 158 pagini, litografiat).

2) *Babylonien und Assyrien, vol II, (*Heidelberg, 1925). p. 382 şi urmaré.

3) *Der Babylonische Ursprung der Alchemie* („Chemiker-Zeitung", Nr. 83, 11 Iulie 1925, p. 577 sq. ; Nr. 86, 18 Iulie, p. 602 sq.)ţ; *L'origine babylonienne de l'alchimie* („Revue de Synthése Historique". 1926, p. 1—25) ; *Die chemische Terminologie der Babylonier* („Zeitschfritf für Assyriologie". Bd. 37, Aprilie 1926, p. 109—131).

4) *Assyrische chemisch-techinische Rezepte, insbesondezré für Herstellung farbiger Ziegel, in Umschrift und Uebersetzung* („Zeitschrift für Assyriologie", Bd. 36, Septembrie 1925, p. 177—208) ; *Vorläufiger Nachtrag zu den assyrischen chemischtechnichen Rezepten* (ibid. Bd. 37, 1926, p. 213—214).

5) *Vorläufige Bemerkungen zu den assyrischen chemisch-lechnischen Rézepten* („Zeitscrift für Assyriologie". Septembrie 1925,

şi orientalistul Julius Ruska [6], renumit prin studiile sale asupra alchimiştilor arabi. Interpretarea lui Robert Eisler — pe care o împărtăşim şi noi, întemeiaţi pe documente paralele, prea puţin cercetate pînă acum — pare a fi acceptată integral de profesorul Abel Rey [7], care de altfel nu pretinde a fi un specialist în istoria ştiinţelor orientale. Nestorul istoriei alchimiei, Edmund von Lippmann, a rămas deocamdată într-o poziţie neutră [8]. E firesc, totuşi, ca Lippmann să încline de partea elevilor săi Ruska şi Darmstaedier, care consideră alchimia ca o simplă prechimie.

Înainte de a traduce textul capital, în jurul căruia s-au purtat discuţiile, să ne amintim concepţia magică a mesopotamienilor în tot ce priveşte metalele şi plantele. Să ne amintim mai ales caracterul sacru, misterios, aproape mistic — al ritualelor metalurgice. Cazanul în care se topeau minereurile era îmbibat de forţe magice ; oare nu se împlinea înlăuntrul lui un proces care înlocuia şi depăşea Natura ? Metalele cad din Ceruri — sau cresc în pămînt, în sînul Marii Zeiţe, aşa cum, tot de-acolo, cresc plantele şi animalele. Prin urmare, în cazanul unde se topeşte minereul, ca să se obţină metalul, curat — se petrece o operaţie magică de creştere accelerată. Rămase în sînul Mamei —

---

p. 302—304) ; *Nochmals Babylonische „Alchemie"* (ibid. Septembrie 1926, Bd. 37. p. 205—213).

6) *Kritisches zu R. Eislers chemiegeschichtlicher Methode* („Zeitschrift für Assyriologie", Bd. 37, 1926, p. 273—282).

7) *La Science Orientale avant les Grecs* (Paris, 1930). p. 193 sq.

8) *Enstehung und Ausbreitung der Alchemie*, vol. II (Berlin, 1931), p. 51 sq.

ascunse sub pămînt — minereurile ar fi crescut încet, aşa cum creşte embrionul în matrice. Cazanul metalurgic primeşte, aşadar, un **embrion** — şi-i grăbeşte creşterea. Cazanul înlocuieşte marea matrice telurică, în care — nevăzute şi nesimţite, — cresc (sau se **coc**) metalele [9]. Este firesc, atunci, ca o asemenea operaţie metalurgică să nu fie considerată o simplă lucrare tehnică, de către oameni care concep Lumea ca un **întreg viu,** şi acordă chiar celor mai inerte obiecte o naştere, o creştere, o moarte şi o eventuală **renaştere.**

Este firesc că operaţia metalurgică să fie un ritual, plin de **secrete** şi de primejdii — întocmai ca orice alt act sacru. În acel cazan de topit nu se petrece o simplă operaţie fizică sau chimică — ci un act de **creştere.** Mai mult, naşterile premature au fost întotdeauna considerate ca o întîmplare nefastă, o rupere a armoniei — deci un act primejdios, diabolic. Ori, minereurile, fiind **embrioni** — sînt încărcate cu aceleaşi forţe primejdioase pe care le emană foetuşii. Încă un motiv ca ritualele metalurgice să fie nocive pentru oricine nu e „iniţiat", pentru cei care nu cunosc „secretele" artei topitoriei şi n-au luat măsurile de precauţie necesare.

„PREGĂTIREA CAZANULUI"

Dăm traducerea textului asirian din biblioteca lui Assurbanipal, folosind ca bază versiunea lui Thompson, comparată cu cea a lui Meissner şi R. Eisler.

---

9) Eisler, *Die chemische Terminologie, p. 115. etc.*

„Cînd vrei să pui temelia unui cazan pentru minereuri, caută o zi favorabilă într-o lună norocoasă, și pune temelia cazanului. În timp ce se lucrează cazanul, tu trebuie să-i privești (pe ei) și să lucrezi tu însuți (?) (în cazan) ; tu trebuie să aduci embrionii **(Kubu)...** [10] un altul (?), un străin, nu trebuie să intre, nici să pășească înaintea lor cineva care nu e curat ; în ziua în care ai pus mînerul în cazan trebuie să faci un sacrificiu în fața embrionilor [11] să așezi o cădelniță cu rășină de brad, și să torni bere **Kurunna** în fața lor (a embrionilor).

„Tu trebuie să aprinzi focul sub cazan, și să pui minereul în cazan. Oamenii pe care îi aduci aproape de cazan trebuie să se purifice, și după aceea să-i lași aproape de cazan. Lemnul pe care trebuie să-l arzi sub cazan trebuie să fie din styrax **(sarbatu)** — bucăți groase, jupuite, dar care n-au fost expuse în grămezi, ci au fost ținute sub înveliș de piele — tăiat în luna lui Ab. Acest lemn trebuie pus sub cazan".

Din acest document, oricare ar fi variantele traducerii lui în limbile europene, se desprind cîteva concluzii semnificative. Întîi de toate nu rămîne nici o îndoială asupra caracterului **sacru** pe care

---

10) Textul este destul de obscur. Am urmat versiunea lui Thompson. Meissner traduce pasajul cu multe semne de întrebare : „Während man den Ofen anschaut (?), und ihn machts, sollst Du die (göttlichen) Föten aufzählen (?)". Versiunea franceză a lui Eisler este simplificată : „Dès qu'on a orienté le four et que tu t'est mis à l'oeuvre, place les „embryons" divins dans la chapelle du four".

11) Un „sacrificiu ordinar", traduce Eisler ; „libație", este în versiunea lui Thompson ; „sacrificiu", Meissner.

îl avea, la babilonieni, arta metalurgică. Totul seamănă mai mult cu **un ritual,** decît cu o operaţie pragmatică. Se alege o zi **favorabilă,** într-o lună **fastă** — ca pentru un sacrificiu. Zona cazanului e **consacrată ; un** pro**fan** nu se poate atinge decît după ce trece prin **purificări** prealabile. Se fac **libaţii** rituale minereurilor, urmate de un **sacrificiu.** Se ard mirodenii, şi se varsă lichidul fermentat **kurunna,** întocmai **ca la un** mare sacrificiu. Lucrătorii metalurgici trec prin numeroase **purificări.** Lemnul pentru foc este un **anumit lemn,** consacrat, pur.; nu-l vede soarele, este cojit, căci va participa la un act magic în relaţie cu „embrionii", cu pămîntul (pîntecul, întunericul).

Ca să se vadă şi mai bine deosebirea dintre o asemenea operaţie sacră, şi o operaţie profană —, dăm traducerea unei reţete pentru facerea smalţului albastru.

„Dacă vrei să prepari **un** smalţ albastru deschis, pisează separat, apoi amestecă, **10 mina**[12] din piatra **immanaku, 15 mina c**enuşă de leşie, 1 2/3 **mina** de iarbă **albă (?) ; pune amestecul într-un** cazan **cu** patru ochi (deschizători) şi aprinde un foc domol, care să nu fumege ; îndată ce conţinutul ajunge la roşu alb, scoate-l, **lasă-l** să se răcească, pisează-l din nou, amestecă-l cu sare albă, pune-l într-un cazan rece, aprinde un foc domol fără fum ; îndată ce conţinutul **ajunge la** roşu portocaliu... toarnă-l pe cărămida arsă. Numele său este atunci smalţ albastru deschis".

---

12) O *mina* avea aproximativ 500 grame. Lămuriri mai puţin tehnice, accesibile în Delaporte, *La Mésopotamie* (Paris, 1932), p. 249, 251.

E lesne de observat caracterul **profan**, negustoresc, al acestei rețete. Nici un preliminariu ritual; nici un sacrificiu; nici o interdicție. Totalitatea rețetelor tehnico-industriale care au fost descifrate și traduse, sînt redactate în același stil sec, profan.

După știința noastră, numai într-un singur **alt** fragment, intitulat: „Pregătire după aviz (magic?)" se mai întîlnesc prescripții rituale: „...scoate afară embrionul: fă un sacrificiu, fă ofrande (pentru morți) pentru lucrători, etc." [13]. Restul rețetelor sînt empirice, și par a fi transmise într-o epocă destul de tardivă, cînd nu mai există **secretul** meșteșugarilor, castele închise.

În orice caz, comparînd bine cele două documente traduse, este ușor de înțeles unde intervenea **teoria**, deci „știința" — și unde nu era decît rețeta tehnică, simplă notare a proporțiilor. Se vede că, în cazul metalurgiei, oficiantul se mișcă într-un Cosmos viu și magic — în timp ce rețetele tehnice pentru smalțuri, sticle, culori, pietre artificiale, nu implicau operații semnificative, responsabile, primejdioase. Într-o parte era Viața, Întregul, Teoria — în cealaltă parte era meșteșugul profan, bucătăria, operația nesemnificativă.

Tehnicile metalurgice și ceramice, deși au rămas în tot cursul istoriei asiro-babiloniene în legături strînse cu magia, teologia și cosmologia — au dobîndit nenumărate „adevăruri științifice", și au dat naștere la rețete practice care au fost, mai

---

13) Compară traducerile de texte medicale din Thompson, *Assyrian medical texts* („Proceedings of the Royal Society of Medicine", 1924, vol. 17, p. 1—34) cu rețetele din lucrarea aceluiași, *On the Chemistry*, p. 66.

tîrziu, acceptate de „ştiinţa“ propriu zisă, europeană. Bunăoară, asirienii, ca şi întreaga lume antică cunoşteau virtutea corozivă a acizilor (oţet, etc.) asupra rocilor [14]. Prepararea sticlei, a sticlelor colorate, a smalţurilor ,se făcea, după cum am văzut, prin reţete foarte precise, a căror formulă ni s-a transmis [15]. Dar nu avem nici un motiv să credem că asemenea cunoştinţe pragmatice aveau, în lumea asiro-babiloniană rolul pe care l-au jucat mai tîrziu în cultura europeană. Dovadă că ele nu alcătuiau decît un „meşteşug“, este faptul că în timp ce operaţiile metalurgice începeau prin rituale şi purificări prealabile, reţetele sticlelor şi ale smalţurilor nu indică nici un ritual ; ele erau operaţii profane (asta, cel puţin în etajele finale ale culturii asiriene).

„EMBRIONII“

În textul metalurgic se menţionează de mai multe ori cuvîntul **an-kubu,** pe care Eisler îl traduce prin „embrioni divini“, Thureau-Dangin prin „une sorte de démon“ [16], Zimmern prin „avorton“ (Fehlgeburt, Missgeburt) [17] iar Ruscka [18], urmînd pe

---

14) R. Campbell Thompson, *On the Chemistry of the Ancient Assyrians*, p. 106 şi urm.

15) Ibid. p. 58 (reţetă pentru sticla *Zukû)*, p. 59 (reţetă pentru *lapis lazuli* artificială). p. 64 (cristal verde), p. 65 (sticlă galbenă), etc. Asirienii cunoşteau salpetrul şi virtuţile sale decolorante asupra pastei sticlei p. 28—29).

16) „Revue d'Assyriologie“, vol. 19, p. 81.

17) *Assyriche chemisch-tehnische Rezepte*, pag. 180.

18) *Kritisches zu R. Eislers chemischgeschichtticher Methode* p. 275.

Meissner şi Zimmer, crede că nu sînt „embrioni“, ci „Fetische oder Schutzpatrone der Schmelzarbeit“. Toată problema este : dacă **an-kubu** denumeşte chiar minereul scos din pămînt şi pus în cazan — sau se referă la anumite spirite obscure, sau la prezenţa unor „avortoni“ umani, aduşi pentru eficienţa lor magică.

Trebuie să amintim, de la început, că foetuşii au în multe culturi primitive sau arhaice un rol important de magie neagră. Meyer, în traducerea comentată şi adnotată a cărţii indiene **Arthashastra** [19] menţionează mai multe exemple de funcţiune magică pe care o au foetuşii, cadavrele copiilor, etc. De obicei, foetuşii sînt întrebuinţaţi în acte de magie neagră. Este şi uşor de înţeles de ce. Avortul se datoreşte unei vrăji, el fiind un act împotriva firii, o rupere a armoniei, o ieşire din norme. Un avorton este un obiect încărcat de forţe diabolice, destructive, anarhice — forţe pe care vrăjitorul le utilizează în acte de magie neagră. Latenţele nocive pe care le păstrează un foetus, pot fi proiectate — cu aceeaşi virulenţă cu care ele au mai lucrat odată, provocînd avortul — împotriva unui organism viu. (Să ne amintim însă, că **vii** sînt aproape toate lucrurile, pentru mentalitatea primitivă ; o casă, un cazan de topit, un altar, etc., toate acestea sînt **vii,** sînt **întregi,** sînt **sexuate).**

De aceea actul avortului conferă, în foarte multe locuri, forţe magice considerabile femeii care l-a practicat. În tribul Ba-Pedi se crede că o femeie care — cu sau fără voia ei — a avortat, poate să

---

19) Pag. 379, 649, etc.

omoare un bărbat culcîndu-se lîngă el.. Victima e otrăvită, începe să tremure, şi moare peste o săptămînă [20]. Explicaţia acestei credinţe e destul de uşoară ; femeia care a avortat a devenit un factor de forţe nocive. În trupul ei s-a petrecut un fenomen anormal, care se datoreşte intervenţiei unor energii magice externe (vrăji, „destin", vreun tabu călcat, etc.). Pîntecul ei este vasul în care s-au adunat latenţe anarhice, forţe ale morţii. Intervin, în această credinţă, şi alte superstiţii străvechi referitoare la vărsarea sîngelui, la rituale obstretice — pe care nu le putem examina aici. Destul însă să spunem că o naştere prematură, un avort, a fost întotdeauna considerată drept aducătoare de nenorociri. La hitiţi, bunăoară, faptul acesta era considerat cu multă teamă, şi maeştrii în arta divinatorie erau chemaţi să examineze constituţia foetului, ca să-şi dea seama cărei forţe funeste se datorează nenorocirea ce aşteaptă poporul [21]. Ceea ce se desprinde din aceste fapte este în primul rînd credinţa că un avort nu este numai **efectul unei** vrăji — ci mai ales **cauza** unor nenorociri viitoare. Actul aborţiunii fiind un centru de energie magică funestă, care poate influenţa asupra vieţii normale, adică asupra normelor şi ritmului cosmic, provocînd moarte, suferinţă, dramă.

---

20) Frazer, *Taboo and the periis of the soul* (ed. III, London 1911) p. 153.

21) Giuseppe Furlani, *La religione degli Hititi, p. 171.*

„SACRIFICII OBSTRETICE“ ŞI „SACRIFICII METALURGICE“

Ceea ce ne face pe noi să credem că sacrificiile aduse, la facerea cuptorului metalurgic, „embrionilor“ **(an-kubu)** se referă la minereul pus în cazan, iar nu la „foetuşi“ sau „divinităţi obscure“ — este tocmai faptul că foetuşii au o influenţă magică nefastă. Ori, sacrificiul ca şi celelalte rituale preliminarii (purificări, etc.) sînt făcute alături de cuptorul metalurgic tocmai ca să creeze un mediu fast, şi să se poată săvîrşi o operaţie reuşită. Dacă **an-kubu** n-ar denumi „minereul“, ci un „foetus“ real, sau un „demon“ — operaţia metalurgică s-ar încărca de la început cu forţele magice funeste pe care le emană foetusul sau demonul. Şi atunci ne-ar veni greu să înţelegem „logica“ acestui sacrificiu. (Să nu ni se răspundă că actele mentalităţii primitive sînt lipsite de logică. Ele nu converg, e adevărat, spre logica noastră — însă toate acţiunile omului primitiv, ca şi ale acelui care participă la o cultură arhaică, sînt coerente. Dimpotrivă, se poate spune că gesturile unui asemenea om sînt

mult mai canonice, mai consistente, decît ale unui om modern. Într-o concepţie magică, în care **totul se ţine,** nu există acte fără sens, sau gesturi care să contrazică „teoria“ fundamentală).

În sprijinul afirmaţiilor noastre, şi deci în sprijinul interpretării lui R. Eisler, pot fi amintite ritualele şi sacrificiile pe care le făceau hitiţii cu prilejul naşterii [22]. Femeia pare a fi adusă în templu — adică într-o zonă fastă, sacră. (Locul pe care se clădeşte cuptorul metalurgic este **consacrat,** purificat, etc.) Preotul face un **sacrificiu** în faţa porţii templului, după naştere. Se jertfesc păsări, probabil porumbei. (Porumbelul, simbolul zeiţei Dragostei şi Fertilităţii [23]. De sîngele de porumbel se leagă credinţe străvechi referitoare la virginitate, maternitate, matriarhat). După cîtva timp sacerdotul face o nouă ceremonie, cu scopul de a purifica „scaunul obstretic“, în cazul cînd femeia, sau chiar părinţii ei, au săvîrşit vreun păcat. Se vede dar limpede precauţia acestor operaţii ; nu cumva să se strecoare vreo forţă magică funestă pe locul unde s-a săvîrşit naşterea. Forţă funestă care ar putea să influenţeze pe alte mame, provocînd avorturi sau predestinînd unei soarte nefaste pe noul născut.

---

22) Furlani. *op. cit.* p. 196 şi urm.

23) Asociaţia porumbel—Zeiţa Dragostei se întîlneşte mai cu seamă la Semiţi. Cf. Roberthson Smith, *Lectures on the Religion of the Semites* (ed. III, London 1923) p. 219, 294 ; Frazer *Adonis, Atis, Osiris* (ed. III, London 1914). vol. I, p. 33, 147 etc ; H. Usener, *Das Meihnachtfest* (Bonn. 1911), p. 56 ; Assmann, în „Philologus“ Bd. 66 (109), p. 313 sq. Bd. 67, p. 174 ; Eisler, *Kuba-Kybéle*, p. 183 sq. etc.

Dealtfel **puritatea** și **asceza** sînt considerate și în alte culturi ca un preliminariu obligatoriu oricărei lucrări metalurgice. În China, minerii și turnătorii trebuiau să fie „puri“ : și să cunoască „riturile“ [24]. Cazanele de topit „puteau recunoaște virtutea“, și una din ordaliile tradiției chineze era zvîrlirea într-un cuptor metalurgic [25]. Indienii din Haiti cred că pentru a putea descoperi aurul trebuie să fie puri, și nu încep căutarea metalului prețios decît după posturi lungi și cîteva zile de abstinență sexuală. Ei cred că cercetările eșuează numai din cauza impurităților de care se fac vinovați [26].

Ni se pare că o superficială comparație între aceste două operații — una metalurgică, cealaltă obstretică — e suficientă, pentru a convinge de similaritatea „teoriei“ care stă la baza amîndurora. Minereurile, după cum spuneam, sînt „embrioni“ care au avut o naștere precipitată, anormală... În loc să crească în sînul pămîntului, au fost aduși la lumină înainte de vreme. Este un fel de „avort“ — și tocmai pentru a preîntîmpina riscurile grave ale unui asemenea act funest, se fac atîtea „purificări“, sacrificii și libațiuni. Se încearcă a se neutraliza acțiunea nocivă a „embrionilor“, acordîndu-li-se o „naștere“ normală. Adică, se reconstituie schematic, „magic“, actul nașterii. Cazanul în care

---

24) Marcel Granet, *Danses et Légendes de la Chine ancienne* (Paris, 1926) vol. II, p. 496.

25) Granet, *ibidem*. p. 491, nota 2. Cf. Mircea Eliade, ***Alchimia Asiatică***, p. 27 sq.

26) Paul Sébillot, *Les travaus publics et les mines dans les tradition et les superstilion de tous les pays* (Paris, 1894), p. 421.

se ard minereurile este asimilat matricei cosmice, pămîntul-mamă. Numai ţinînd seamă de „teoria“ care stă la temelia vieţii popoarelor mesopotamiene — putem înţelege un asemenea act. Numai amintindu-ne că omologia dintre Cer şi Pămînt e perfectă, că toate lucrurile sînt însufleţite, sexuate, „creatoare“, că toate obiectele se ţin unele de altele, alcătuind un întreg viu şi fertil — numai aşa ne putem da seama de sensul care îl aveau, în Mesopotomia, operaţiuni care ni se par atît de absurde.

Dar să admitem că **an-Kubu** nu se referă la minereu“, ci la factori propriu zişi, cum crede Zimmern. Şi în acest caz, am rămîne sub acelaşi orizont mental ; şi în acest caz ne-am afla în faţa unor rituale care ne amintesc de **naştere,** de avort, etc. Concepţia „obstretică“ a artei metalurgice nu s-ar altera cu nimic. Minerul, şi în acest caz, se cere considerat ca un „embrion“. Prezenţa foetuşilor reali ar trebui atunci explicată prin magia neagră. Arta metalurgică lucrînd cu „embrioni“ ai pămîntului — ar fi nevoie de foetuşi reali, pentru a neutraliza forţele funeste ale acestei operaţii. Nouă nu ni se pare deloc probabilă o asemenea interpretare, dar chiar dacă ar trebui s-o admitem, explicaţia artei metalurgice ar rămîne aceeaşi, după cum aceeaşi rămîne concepţia de la temelia ei : asimilarea minereurilor cu „embrionii“, şi a cuptorului metalurgic cu matricea telurică.

PETRA GENITRIX

Cîteva exemple, culese din mai multe tradiţii metalurgice şi din folclorul minereologic, vor lămuri mai bine această concepţie a pămîntului „matrice". Albright [27] aminteşte etimologia fixată de Ember cuvîntului egiptean **bi,** care înseamnă „vagina" şi „galerie de mină". Cuvîntul sumerian **buru** înseamnă „rîu" şi „vagina". Piatra, stînca, era sexuată" şi „creatoare". Zeul mediteranean şi asiatic se năştea dintr-o **petra genitrix,** asimilată Marii Zeiţe, care era, după cum se ştie, imaginea matricei universale, **matrix mundi** [28]. Stînca, piatra, „zămislea" metale şi nestemate. Numele sanscrit al smaragdului era **asmagarbhaja,** care înseamnă „născut din stîncă". Tratatele de mineralogie îl descriu în „matricea" lui [29]. Autorul lui **Jawâhir-nâmeh** („Cartea nestematelor"), redactată pe baza tradiţiilor orale prin 1800, face următoarea deosebire

---

27) *Some Cruces in the Langdom Epic* („Journal of the American Oriental Society", vol. 29, 1919, p. 65—90), p. 70.

28) Eisler, *Weltenmantel und Himmelszelt.* vol. II, p. 411, 727, etc. ; *Kuba-Kybele,* p. 196 sq.

29) R. Garbe, *Die indischen Mineralien* (Leipzig, 1882) p. 76.

între diamant şi cristal ; diamantul este **pakka,** adică „copt", iar cristalul natural este **kacha,** „necopt"[30].

Noţiunile acestea au avut — ca tot ce se leagă de un **Weltanschauung** — o viaţă foarte lungă. Dacă minereurile şi pietrele „creşteau" în sînul pămîntului, era firesc ca mina („matricea") să aibă perioadele de „fecunditate" şi de „sterilitate". Întocmai după cum ogorul trebuia lăsat să se „odihnească", după o serie anumită de recolte, tot aşa exploatarea unei mine trebuia întreruptă cîţiva ani, ca să lase timp „creşterii" altor minereuri. Pliniu **(Hist. Nat.** XXXIV, 49) spune că minele de galen din Spania „renăşteau" după o anumită perioadă de timp. Barba, un autor spaniol din secolul XVII, afirmă că după ce secătuieşte o mină, dacă este bine astupată şi e lăsată să se odihnească 10—15 ani, îşi reîmprospătează singură depozitele. Acelaşi autor mărturiseşte că e greşită opinia celor care cred că metalele ar fi fost create de la începutul lumii — căci ele „cresc" în mine[31]. „Creşterea" se desăvîrşeşte, în mod firesc, înlăuntrul minei. Cînd e scos „înainte de vreme", minereul este considerat un „embrion", cum am văzut că se petrec lucrurile în Babilonia. De altfel, orice lucru „crud" — care se „coace", se maturizează, prin mîna omului — este numit „embrion". Thureau-Dangin observă că lutul din care se fac oalele, era numit, în Mesopotamia, înainte de a fi ars, „embrion"[32]. Aceeaşi con-

---

30) Kunz, *The Magic of Jewels and Charms*, p. 134.

31) Sébillot, *Les travaux publics*, p. 393.

32) Thureau-Dangin în „Revue d'Assyriologie". t. 19, p. 83, citat de Eisler, *Die chemische Terminologie der Babylonier*, p. 114.

cepţie universală, că lucrurile devin „mature", „ele însele", numai după ce ating o „formă stabilă".

Este interesant de observat că ideile acestea s-au transmis tradiţiilor metalurgice şi alchimice europene, şi s-au păstrat pînă foarte aproape de zilele noastre. Ele se întîlnesc atît în credinţele populare, în mediile miniere, cît şi în gîndirea teoreticienilor occidentali. Cosmosul „moare" foarte tîrziu în imaginaţia europeană. Chiar după marile prefaceri introduse de Renaştere şi le constituirea ştiinţelor fizice, elitele europene păstrează intuiţia unui Cosmos viu şi sexuat. Bernard Palissy, în **Recepte véritable par le quelle tous les hommes de la France pourraient apprendre** à **multiplier et augmenter leurs trésors.** (La Rochelle, 1563) scrie : „Dumnezeu n-a creat toate aceste lucruri ca să le lase să trîndăvească... Astrele şi planetele nu sînt trîndave ; marea se zbate de la un ţărm la altul... ; pămîntul de asemenea nu leneveşte... Ceea ce se consumă firesc în el, pămîntul îl reîmprospătează şi îl face din nou... Toate se muncesc ca să nască ceva ; tot aşa interiorul şi matricea pămîntului se munceşte şi ea să nască". [33]

De Rosnel, în **Le Mercure indien** (1672, p. 13) păstrează şi mai pură tradiţia creşterii organice a minereurilor : „Le rubis, en particulier, prend naissance peu à peu dans la miniére ; premierement il est blanc, et, en murissant, il contracte graduel-

33) Citat de A. Daubrée.*La génération des minéraux métalliques dans la pratique des mineurs du Moyen Âge, d'aprés le Bergbüchlein* („Journal des Savants", 1890, p. 379—392 ; 441—452). p. 382.

lement sa rougeur ; d'ou vient qu'il s'en trouve d'aucuns qui sont tout à fait blancs, d'autres moitié blancs et moitie rouges... Comme l'enfant se nourrit du sang dans le ventre de sa mere, ainsi le rubis se forme et se nourrit". [34]

Dar cel mai interesant document de care dispunem, asupra tradiţiilor metalurgice medievale europene, îl găsim într-o carte extrem de rară, **Bergbüchlein,** tipărită la Augsburg în 1505. Este cea mai veche publicaţie germană asupra acestui subiect. Agricola, în prefaţa cărţii sale celebre **De re metallica** (1530—1546), afirmă că autorul lui **Bergbüchlein** era Colbus Fribergius, doctor distins — **non ignobilis medicus** — care a trăit la Freiburg, printre mineri, ale căror credinţe le reproduce, dîndu-le şi o interpretare alchimică. Această carte, scrisă obscur — **liber admondum confusus,** după cum spunea Agricola — şi publicată cu multe greşeli de tipar, a fost tradusă în franţuzeşte de către Doubrée, cu ajutorul unui inginer de mine de la Coblentz, dr. Gurlt.

Bergbüchlein este un dialog între Daniel, cunoscătorul tradiţiilor (der Bergverstanding) şi Tînărul ucenic miner (Knappius der Jung). Daniel explică tînărului secretul naşterilor minereurilor, poziţia minelor, tehnica exploatării. „Trebuie să se ştie, spune Daniel, că pentru creşterea sau generarea unui minereu metalic, e nevoie de un părinte (géniteur) şi o matrice care să fie în stare să pri-

34) Citat de Sébillot, *Les travaux publics*, p. 395.

mească acţiunea generatoare". ([34] bis). Autorul aminteşte credinţa, universală în ştiinţa medievală, că minereurile sînt produse prin unirea celor două „principii", sulful şi mercurul. „Dar sînt alţii care pretind că metalele nu sînt zămislite de mercur pentru că se găsesc în multe locuri minereuri metalice, dar nici urmă de mercur ; în locul mercurului, ei bănuiesc (că există) o materie umidă, rece şi mucilaginoasă, fără sulf, care iese din pămînt ca sudoarea sa, şi din care, prin copulaţia cu sulful, s-ar naşte toate metalele". Iar ceva mai departe : „...În unirea mercurului şi a sulfului cu minereul, sulful se comportă ca sămînţă masculină iar mercurul ca sămînţă feminină în concepţia şi naşterea unui copil". [35].

Pentru „naşterea uşoară a minereului" trebuie un soi de, vas natural, cum sînt filoanele, în care să se zămislească minereul". Orientarea şi înclinarea filoanelor este în directă legătură cu punctele cardinale [36]. (Să ne amintim că, la origine, punctele cardinale „calificau" spaţiul, îl solidarizau cu anumite planete şi niveluri cosmice). **Bergbüchlein** aminteşte tradiţiile în legătură cu influenţa astrelor asupra formării metalelor. Argintul, după cum se ştie, se formează sub influenţa lunii. Filoanele sînt mai mult sau mai puţin argentifere, după cum se depărtează mai mult sau mai puţin de direcţia perfectă, indicată de poziţia lu-

---

34) bis) A. Daubrée, *La génération des mineraux métalliques*, p. 387.

35) *Ibidem*, p. 388.

36) *Ibidem*, p. 389—3990.

nii. „Filoanele care au direcţia de la miazănoapte la miazăzi, şi acoperişul spre seară“ sînt cele care îndreptăţesc mai mult nădejdile minerilor [37].

Textul acesta este important din mai multe puncte de vedere. În primul rînd, întîlnim aici credinţa că un minereu „creşte“ cu atît mai bine cu cît participă mai complet la mişcarea astrului cu care se află în corespondenţă. În al doilea rînd, este remarcabil rolul pe care îl îndeplineşte „noaptea“ în zămislirea argintului. După cum se ştie, argintul corespunde lunii ; asta înseamnă că el aparţine, „magic“, timpului şi spaţiului creat de apariţia lunii, acelui interval întunecat, în care se zămisleşte viaţa iar „inspiraţia“ crează.

Minereul de aur se naşte, fireşte, sub acţiunea Cerului, în special a soarelui, „astfel încît el să nu mai păstreze nici o humoare care ar putea fi distrusă sau arsă de foc, şi nici o umiditate lichidă care ar putea fi evaporată prin foc“. [38]. În continuare, **Bergbüchlein** explică obîrşia minereului de aramă, zămislit sub influenţa planetei Venus ; a minereului de fier, creat de Marte, a minereului de plumb, crescut sub înrîurirea lui Saturn [39].

Am depăşit prea mult limitele acestui studiu dacă am comenta cum se cuvine textele citate din **Bergbüchlein.** Trebuie, însă, să subliniem importanţa tradiţiei metalurgice germane din sec. XV, care concepe mina ca o matrice, şi asimilează filoanele unui uter, prin care face posibilă „naşterea“ minereurilor. Concepţia aceasta îşi are ră-

37) *Ibidem,* p. 422.
38) *Ibidem,* p. 443 sq.
39) *Ibidem,* p. 445—446.

dăcinile în gîndirea mesopotamiamă. Uluitoarea ei rezistenţă este încă o dovadă de „autenticitatea" tadiţiei pe care o reprezintă.

De asemenea, de o deosebită importanţă pentru întreaga teorie fizică şi alchimie europeană, este afirmaţia că minereurile se nasc din unirea sulfului („sămînţa masculină") şi a mercurului („sămînţa feminină"). Inutil să cităm exemple paralele din alchimia orientală sau occidentală. Problema este prea însemnată pentru a putea fi rezolvată într-un singur paragraf, şi ne propunem s-o dezbatem în lucrarea ce va duce mai departe rezultatele cărţii de faţă, **Mistica alchimică şi tehnicile metalurgice.** Deocamdată, să amintim că în alchimia indiană şi în general în Tantra, mercurul era considerat „sămînţa lui Shiva", deci semen virile. [40] În ceea ce priveşte terminologia erotică pe care o întîlnim în **Bergbüchlein** referitoare la „mercur" şi „sulf", ea are — ca în întreaga literatură mistică şi „erotică" medievală — o pluralitate de sensuri. Uneori, această „unire mistică" este formulată prin alţi termeni : luna (argint) şi soare (aur). În foarte multe manuscrise medievale, alchimice sau „simbolice", se întîlneşte imaginea realistă a unirii soarelui cu luna, repezentate ca bărbat şi femeie, cu coroane pe cap. [41] Toate aceste simboluri le vom discuta în

---

40) Mircea Eliade, *Alchimia asiatică*, p. 62.

41) Foarte multe desene de manuscrise medievale şi din timpul Renaşterii sunt reproduse în bogata monografie a lui Giovanni Carbonelli, *Sulle fonti storiche della chimica é dell'alchimia in Italia* (Roma, 1925). Cum cartea aceasta este foarte scumpă cititorul poate cerceta cîteva din imaginile simbolice în *Archivio di Storia della Scienza*, vol. VI (1925), nr. 3, p. 245—260.

lucrarea noastră mai sus menţionată. Aici, ne mulţumim să subliniem transmisiunea acestor concepţii, din lumea mesopotamiană în cultura medievală. Evident, au intervenit o sumă de interpretări şi de sinteze ulterioare ; dar noţiunea unui Cosmos viu, pămîntul matrice a minereurilor, a minei „pîntec“ din care se scot „embrionii“, a filoanelor miniere „uter“ — a rămas aceeaşi. După cum acelaşi a rămas ideea — fundamentală în toate aceste culturi afrasiatice — că minereurile sînt embrioni scoşi înainte de vreme, că atît minereurile cît şi metalele îşi pot desăvîrşi „creşterea“, prin metalurgie şi alchimie, atingînd chiar „perfecţiunea“, stadiul final al materiei, devenind adică Aur. Transmutaţia metalelor, care ajunge la un moment dat ideea de bază a alchimiei, îşi are justificarea în această credinţă că **orice metal se poate desăvîrşi pînă la perfecţiunea ultimă a materiei, transformîndu-se în Aur.**

ALCHIMIE ŞI MISTICĂ

Alchimia propriu-zisă se manifestă destul de tîrziu în lumea mediteraniană. Ideile care stau la baza tehnicilor alchimice au, însă, rădăcini mult mai adînci. Am recunoscut unele din ele în spiritualitatea babiloniană, cu cel puţin o mie de ani înaintea celui dintîi document alchimic alexandrin. Este greu de vorbit de „originea" babiloniană a acestor idei. Ele aparţin organic tradiţiilor spirituale păstrate de mai multe culturi, şi au oarecum un caracter extra-istoric. Manifestarea lor, singură, ţine de categoriile istoriei.

După cum vom vedea mai pe larg în lucrarea care completează cercetările de faţă, alchimie — ştiinţă cosmologică şi tehnică soterică — are o polivalenţă simbolică pe care o întîlnim la foarte multe „ştiinţe" ale lumilor vechi. Cu alte cuvinte în momentul cînd alchimia devine autonomă — despărţindu-se de mistica metalurgică şi de cosmologie — lexicul şi tehnicile alchimice au sensuri polivalente. O operaţie „chimică" poate avea un înţeles de laborator — dar are întotdeauna cel

puţin un înţeles simbolic (mistic sau metafizic). Vom reveni îndată asupra acestui înţeles simbolic, **singurul care interesa pe alchimist.** Deocamdată să amintim cele scrise în **Alchimia Asiatică,** şi anume că alchimiştii au descoperit probabil multe fenomene chimice, dar pe care nu le-au menţionat pentru că nu le socoteau interesante. Ei acordau cu totul altă semnificaţie „operaţiilor" alchimice, fie că acestea erau simbolice sau reale.

În privinţa aceasta, se cuvine să cităm cîteva concluzii din studiul unui savant englez asupra alchimiei greceşti, concluzii care coincid cu rezultatul cercetărilor noastre asupra alchimiei orientale. „Toţi acei care au lucrat cu sulful au observat, fără îndoială, curiosul fenomen care se petrece odată cu topirea sa şi cu prelungirea încălzirii. Deşi sulful e menţionat de sute de ori (în textele alchimice greceşti) nu se face nici o aluzie la proprietăţile sale caracteristice, exceptînd influenţa sa asupra metalelor. Contrastul cu spiritul ştiinţei greceşti din timpurile clasice este atît de puternic, încît sîntem nevoiţi să concludem că alchimiştii nu se interesau de fenomenele naturale... Totuşi, am greşi dacă i-am privi ca pe nişte simpli căutători de aur, căci tonul semi-religios şi mistic, în special în operele tîrzii, nu prea cadrează cu spiritul căutătorului de bogăţii... Nu vom găsi în alchimie începuturile vreunei ştiinţe... Niciodată alchimistul nu întrebuinţează procedeul ştiinţific... Sub arabi s-a început a doua etapă a alchimiei, conducînd în scurt timp la descoperiri chimice mai mari şi mai numeroase decît tot ce

au realizat grecii". [42] Acelaşi lucru l-am verificat în alchimia indiană [43] : „descoperirile" chimice se întîlnesc în textele tîrzii, într-o vreme cînd sensul originar al alchimiei (ştiinţă soterică) începe să se piardă — cel puţin în anumite medii — şi atenţia operatorului se îndreaptă, treptat, asupra fenomenelor concrete. Cînd asistăm la un asemenea proces de descompunere a sensului primordial al unei tehnici — sîntem întotdeauna siguri că încep să intre în joc alte facultăţi omeneşti, profane. Bunăoară, în cazul nostru, cînd sensul şi rostul unei „operaţii alchimice" se întunecă — operaţia prilejuieşte şi provoacă o cu totul altă atitudine mentală : "ceea ce mai înainte se petrecea pe un nivel mistic sau cosmologic, se petrece acum numai în laborator, şi mintea operatorului, încetînd de a mai înţelege sensul originar al experimentului, începe **să vadă aspectul** exterior, imediat, al proceselor chimice. Ceea ce mai înainte presupunea concentrare, asceză, meditaţie, metafizică — lasă de acum înainte loc spiritului de observaţie, curiozităţii, imaginaţiei, răbdării, spiritului de precizie. Într-un cuvînt, virtuţile ascetico-metafizice devin virtuţi profane ; introversiunea îşi pierde sensul, şi atitudinea extravertită se impune cu necesitate...

Alchimistul, urmărind „desăvîrşirea" metalului, „transformarea" lui în aur, urmărea de fapt propria sa desăvîrşire. Afirmaţia acasta nu pare deloc surprinzătoare, după tot ce-am observat cu

42) F. Sherwood Taylor, *A survey of Greek Alchemy* („The Journal of Hellenic Studies", 1930, vol. 50, p. 109—139), p. 110.

43) Cf. *Alchimia Asiatică*, p. 66 şi urm.

privire la metalurgia și cosmologia babiloniană. Formula „transformarea metalului în aur“ este probabil destul de tîrzie, ea apărînd, cu precizie, în documente, de abia în epoca alexandrină. Dar expresia aceasta formulează cu alți termeni străvechea credință că minereurile, care cresc ca niște organisme în matricea telurică, pot fi „desăvîrșite“ de am prin opera metalurgică. Întocmai după cum în cazanul topit „embrionul“ crește, se „maturizează“ și se desăvîrșește — tot așa în creuzetul alchimistului metalul ordinar se „desăvîrșește“, devenind aur. Aceeași idee fundamentală se întîlnește înapoia ambelor operații : desăvîrșirea printr-un act de „naștere“ (la o nouă condiție, perfectă) și de „creștere“. Întocmai după cum experiența mistică se traduce în termeni de „naștere“ (la o nouă viață spirituală), „renaștere“ (din mormînt, în ceremoniile inițiatice) și „dragoste“ (unio mistica, între sufletul individual și Dumnezeu) — tot așa experiența alchimică, cel puțin într-unul din sensurile sale primordiale, se traduce în termeni „ginecologici“ (matrice, embrion, etc.) Misterul nașterii și al renașterii stăpînește sufletul omenesc mai ales în cicluri culturale extra-europene. De aceea, după cum am văzut într-unul din capitolele cărții de față, operațiile metalurgice erau înconjurate cu mult mister — iar lucrătorii metalelor, în contact cu atîtea forțe magice, erau izolați în mijlocul societății, fie că erau temuți, fie că erau disprețuiți.

„Desăvîrșirea“ metalelor ordinare, „transmutarea“ lor în aur — metalul perfect, solar, impe-

rial — putea fi uneori o operaţie concretă [44], dar chiar şi atunci sensul ei era simbolic. După cum spune Sherwood Taylor, textele lui Comarius, viziunile lui Zosimus, şi părţi din lucrările autorilor mai noi, „par a dovedi că aceşti oameni nu erau realmente interesaţi în facerea aurului şi de fapt nici nu vorbesc despre aur. Examinînd aceste lucrări, chimistul obişnuit cu lucrurile practice se simte ca un constructor care ar încerca să capete informaţii practice dintr-un tratat asupra francmasoneriei". [45] Am arătat în **Alchimia Asiatică** ce înseamnă, în anumite cazuri „transmutarea" metalelor în aur ; metalele ordinare sînt asimilate „sufletului ignorat" (vieţii psiho-mentale în necontenită fluiditate, robită de confuzii), iar aurul este identificat cu „sufletul perfect liber". În loc să lucreze asupra propriului său corp (prin exerciţii ascetice) şi asupra „conştiinţei" [46] (prin practici yogice, de concentrare, meditaţie, etc.) — alchimistul oriental lucrează pe metale, proiectîndu-şi şi condiţia umană **în afara lui,** creîndu-şi un „corp mistic impur" în metalele ordinare, pe care încearcă să le „purifice". Fiecare treaptă de „desăvîrşire" alchimică, de apropiere de Aur —

---

44) Arthur John Hopkins, *Alchemy, Chid of Greek Philosophy* (Columbia University Press, New-York, 1934), p. 69, etc. încearcă să demonstreze că alchimiştii democritani credeau că pot înălţa metalele ordinare la demnitatea aurului şi argintului, imprimînd asupra „corpurilor" lor comune un „spirit" volatil (culoarea).

45) Taylor, *A survey of Greek Alchemy*, p. 138.

46) Abuzăm de ghilimele, pentru termenii psihologiei şi filozofiei europene moderne corespund foarte aproximativ noţiunilor indiene. Trimitem încă o dată cititorul la cartea noastră *Yoga,* unde am încercat explicaţia acestor termeni.

corespunde unei trepte de desăvîrşire yogică, mistică, şi de apropiere de „liberarea“ sufletului. Cînd alchimistul obţine „aurul“, a realizat etapa finală a desăvîrşirii ; sufletul său e perfect liber, static, pur... Omologia dintre macrocosmos şi microcosmos (corpul uman), asupra căreia am stăruit îndeajuns în cartea de faţă, explică foarte uşor această „proiecţie“ a corpului şi sufletului omenesc în metale şi identificarea unei operaţii exterioare cu un act interior, de asceză şi concentraţie. De altfel, nu numai în alchimie întîlnim această proiectare extravertită la care recurge operantul pentru propria sa desăvîrşire. Ceea ce se numeşte, cu o formulă cam vagă, „spiritul liturgic“, se explică prin aceeaşi logică ; gestul exterior, canonic, sacralizat, **operează** asupra conştiinţei cu mai multă eficienţă religioasă decît meditaţia sau rugăciunea personală. Iconografia religioasă, meditaţiile mistice asupra obiectelor şi semnelor, „însufleţirea“ simbolurilor (dramaturgia lui Ignatus de Loyola) — toate acesta sînt operaţii care îşi au „agenţii“ în afara omului, dar eficienţa e lăuntrică. Lucrînd asupra unor „obiecte“ exterioare (care „fixează“ conştinţa), desăvîrşirea spirituală se realizează în măsura în care operantul şi-a „asimilat“ sensul mistic al acestor obiecte, adică s-a „identificat“ cu ele. Evident, operaţia alchimică nu poate fi integrată în „spiritul liturgic“ ; este în alchimie prea multă cosmologie şi o mistică destul de „personală“, în timp ce spiritul liturgic are prin excelenţă o structură totalitară, catolică.

Este atît de apropiat simbolismul alchimic de cel ascetico-mistic, încît cei mai vechi sofişti Jâbir-ibn-Hayyân Sâ'ih' Alawî, Dhou'l Nqum Misrî) îl foloseau în formulele lor mistice. Massignon, amintind acest lucru, remarcă pe bună dreptate : „littérairement l'affinité s'imposait à priori entre ces deux drames légendaires de l'exprimentation humaine, celui de la science, et celui de la mystique ; entre l'alchimiste en quête d'un elixir, eau de Jouvence, agent de transmutation universelle, — et l'ascète en quête d'un Esprit, ministre de sanctification“ [47].

Dar tradiţia europeană a păstrat pînă foarte aproape de timpul nostru ideea străveche că alchimistul nu numai că se poate desăvîrşi pe sine prin „transmutarea“ metalelor — dar, totdeodată, poate întrece natura, în sensul că poate accelera creşterea tuturor lucrurilor. „Ceea ce natura a făcut la început, putem face şi noi, reîntorcîndu-ne la procedeul pe care l-a urmat. Ceea ce ea poate face cu ajutorul secolelor, în singurătăţile sale subterane, noi o putem sili să o facă într-o singură clipă, ajutînd-o şi punînd-o în condiţii mai bune. Întocmai după cum putem face pîinea, putem face şi metalele. Fără noi, recoltele nu s-ar coace pe cîmp ; grîul nu s-ar preface în făină în morile noastre, nici făina în pîine. Să ne înţelegem deci cu natura în ceea ce priveşte opera minerală, tot atît de bine după cum ne înţelegem în ceea ce

---

47) Louis Massignon, *Al-Halaj, martyre mystique de l'Islam* (Paris, 1922), vol. II, p. 981.

priveşte munca agricolă, şi comorile se vor deschide în faţa noastră". [48]

Această încredere în puterile omului de a desăvîrşi natura — prin tehnici şi rituale de „creştere" — îşi are rădăcinile în cele dintîi sinteze mentale ale istoriei mesopotamiene. Prin desăvîrşirea naturii, omul urmărea propria sa desăvîrşire. Sensul oricărei „magii" este acesta: să obţii perfecţiunea şi autonomia folosindu-te de „exemplul" şi „forţele" Cosmosului.

---

48) Jean Reynaud, *Etudes encyclopédiques*, t. IV, p. 487, citat de Daubrée, *La génération des minéraux* p. 383.

CUPRINS

Prefață

COSMOS ȘI MAGIE:
- Metode 11
- Omologie 15
- Templul 21
- Oraș sacru — Centrul Lumii 25
- Axa Lumii — Pomul Vieții 32
- Corespondențe 36

MAGIE ȘI METALURGIE:
- Lapis Lazuli 43
- Meteoriți 49
- Secretele metalurgiei . . . 52

COSMOS VIU:
- Creație și Naștere 63
- Sexualitatea plantelor 67
- Sexualitatea metalelor și a pietrelor . 69
- „Nunta“ și sensibilitatea metalelor . . 74
- „Moartea“ și „învierea“ metalelor . . 80
- Medicină și Magie 81

ALCHIMIA BABILONIANĂ:
- Istoricul controverselor 87
- „Pregătirea cazanului“ 89
- „Embrionii“ 93
- „Sacrificii obstretice și sacrificii metalurgice“ . . 96
- Petra Genitrix 100
- Alchimie și mistică 108

Lector : AUREL ȘTEFANACHI
Tehnoredactor : NICOLAE PANAITE

Bun de tipar : 16.01.1991
Format 16/54x84

Tipărit sub comanda 5212/90 la
ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ BACĂU
Str. Mioriței nr. 27

EDITURA MOLDOVA

Lei 60

ISBN 973-9032-02-8